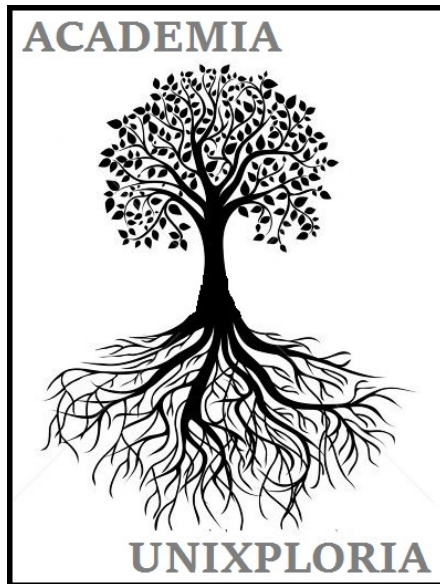

Carl von Linné och naturaliesamlandet

– En studie av naturaliesamlandets nytta,
politiska bakgrund och sociala kontext
under frihetstiden.

Innehållsförteckning

1.0 INLEDNING	4
1.1 Syfte	5
1.2 Frågeställningar och avgränsningar	5
1.3 Material och metod	7
2.0 BEGREPPSANALYS	9
2.1 Fysikoteologi	9
2.2 Utilism	11
2.3 Det vetenskapliga samlandet	13
3.0 TIDIGARE FORSKNING	15
4.0 EN HISTORISK BAKGRUND	17
4.1 Naturaliesamlandet i Sverige	17
4.2 1700-talets naturaliesamlingar vid Uppsala universitet	20
4.2.1 Naturaliesamlingar före Linné	20
4.2.2 Den linneanska eran	20
5.0 NATURALIESAMLINGARNAS TILLKOMST OCH UTVECKLING	22
5.1 Naturaliesamlingarnas indelning och innehåll	23
5.1.1 Naturens systematik	23
5.1.2 Linnés klassificering av naturen	24
5.1.3 Klassificering och nytta	25
5.1.4 De linneanska naturaliesamlingarnas innehåll	26
5.2 Hur skaffades nya objekt till samlingarna?	28
5.2.1 Samlarens kontaktnät	30
6.0 POLITIK OCH NATURALIESAMLANDE	34
6.1 Naturaliesamlandets politiska nytta	35

6.2 Nyttä och naturaliesamlingar: en analys av Linnés idéer	37
7.0 SAMMANFATTANDE DISKUSSION	39
8.0 KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	43
Bilaga 1	47
Bilaga 2	53

1.0 INLEDNING

1700-talets fokusering på praktisk nytta ledde till att intresset för naturvetenskap kom att bli särskilt omhuldat vid de svenska universiteten. Det växande naturintresset medförde att det blev högsta mode att samla på föremål från naturen. Varje lärd person med självaktning skulle ha föremål från naturens tre riken. Att ha samlingar med mineraler, pressade växter och uppstoppade djur sågs av omgivningen som tecken på att man visade intresse för samtidens upptäckter inom vetenskaperna.¹

Naturaliesamlingarna växte stadigt i antal under frihetstiden. I första hand var det universiteten och övriga vetenskapliga institutioner som började anlägga samlingar. Detta kan i första hand ses som ett led i att öka kunskapen om landets flora och fauna; typexemplar behövdes till klassificeringar och undervisning. Intresset för naturaliesamlande uppstod till en början vid de europeiska hoven. Då Sverige på allvar klev fram på den naturvetenskapliga arenan under 1700-talet började även den svenska aristokratin och borgerskapet att intressera sig för att göra insamlingar i naturen. Sveriges naturforskare blir under 1700-talet auktoriteter på utforskandet av världens flora och fauna.²

Det svenska naturaliesamlandet kan i stort delas in i tiden före- respektive efter Carl von Linné. Med Linné växte intresset för naturalier. Kretsen kring Linné var också de mest flitiga samlarna under 1700-talets Sverige. Kungliga Vetenskapsakademien byggde tidigt upp en stor naturaliesamling, som hela tiden utökades genom aktiva insamlingar samt donationer från enskilda personer. Dessa samlingar kom så småningom att utgöra grunden för det Naturhistoriska Riksmuseet i Stockholm. Uppsala universitets naturaliesamlingar kom under Linnés försorg att växa oerhört snabbt i kvantitet. Linné hade dessutom goda kontakter i den dåtida makteliten. Kulturfrämjaren och politikern Carl Gustaf Tessin var en god vän till Linné, och dessutom en samlare av stora mått.³

De största samlingarna i Sverige skapades emellertid av det dåvarande kungaparet Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika. Under främst 1750-talet hade i första hand Lovisa Ulrika ett omvittnat stort intresse för naturalier av skilda slag. Adolf Fredriks naturaliekabinett på slottet Ulriksdal innehöll bl.a. fiskar, maskar, ormar etc., som förvarades i sprit. Lovisa Ulrikas

---

¹ Se bl.a. Lindroth (1978), s. 280 ff.

² Frängsmyr (2000), s. 225.

samling, som bl.a. innehöll fjärilar, snäckor och musslor, var förlagd till Drottningholm, där en särskild naturaliekammare uppfördes på 1760-talet.⁴ När kungaparet vid 1700-talets mitt ville ha sina samlingar vetenskapligt beskrivna föll det sig naturligt att kalla in Linné. 1754 utgav Linné en beskrivning av Adolf Fredriks samling, där han i förordet bl.a. utvecklar sina *fysikoteologiska idéer*. De fysikoteologiska företrädarna (med Linné i spetsen) menade att både religionen och naturforskningen var viktiga för människan. Genom studier av naturen blev ju kunskapen om Gud och hans skapelse större. Fysikoteologin kan på så sätt sägas knyta samman tidens utilistiska strävan med religionen. Vetenskapen fick s.a.s. en religiös nytta.⁵

1.1 SYFTE

Uppsatsen är en undersökning av frihetstidens naturaliesamlande i Sverige. Jag har medvetet valt att fokusera på det vetenskapliga samlandet vid Uppsala universitet. Syftet med studien är att undersöka om 1700-talets utilistiska tänkande också präglade det vetenskapliga samlandet av naturalier.

1.2 FRÅGESTÄLLNINGAR OCH AVGRÄNSNINGAR

Min studie kommer att fokusera på det vetenskapliga samlandet vid Uppsala universitet under frihetstiden (1719–72). Frågeställningens syfte är i första hand att ta reda om frihetstidens starka betoning på nytta och hushållning också bidrog till naturaliesamlandets popularitet.⁶ Nyttan var dock en faktor som var en del av en större helhet. Naturaliesamlingarnas funktion som markör av social och vetenskaplig status bidrog säkert till samlandets popularisering. I akademiska kretsar hade samlingarna en tudelad statusfunktion: dels var samlingens omfattning ett tecken på vetenskaplig lärdom, dels en yttre markör på att forskaren var en del av tidens vetenskapliga kontext. Vidare kan filosofiskt-religiösa motiv ha legat bakom samlandet. Naturforskarna ville finna ordningen i Guds skapelse. De klassifikationssystem som forskare hade skulle till varje pris vara så

---

³ Lindroth (1976), s. 92–111. Om Carl Gustaf Tessin som naturaliesamlare se vidare: Löwegren (1952), s. 318–321.

⁴ Om Lovisa Ulrikas och Adolf Fredriks samlingar se: Laine (1998a), s. 72–74 samt Laine et al. (1998b), s. 37–46.

⁵ Om *fysikoteologin* se bl.a.: Frängsmyr (2000), s. 189.

heltäckande som möjligt; att finna typexemplar för alla arter var det slutliga målet, hela världen skulle ordnas och undersökas.

Frihetstidens naturforskare vid Uppsala universitet hade med all säkerhet också ett nationellt syfte med samlandet. Även detta kan ses som tudelat: ständerna eftersträvade en ökad kontroll på det ekonomiska området, som i förlängningen ledde till en ökad protektionism och ett aktivt sökande efter naturresurser som kunde ge ekonomisk avkastning. Denna politiska bakgrund ledde vidare till att även naturforskare anammade det nationella perspektivet. Carl von Linné m.fl. eftersträvade i stor utsträckning nationell självförsörjning. Denna strävan hade också nationalistiska undertoner. Frihetstidens politiska strävanden kan alltså ses som ett yttre syfte, medan bl.a. Linnés nationalistiska syn ses som ett inre syfte. Det nationella perspektivet kan vidare problematiseras genom att jämföra Carl von Linnés nationella syn med hans lärjungars mer internationella perspektiv.

Då huvudsyftet med min undersökning är att finna samband mellan tidens förkärlek för nytta och den ökande popularitet naturaliesamlandet fick under 1700-talet kan frågorna begränsas till följande:

- Var naturaliesamlandet ett resultat av den utilistiska synen eller fanns det eventuellt andra bakomliggande faktorer (nationella, sociala, filosofiskt-religiösa eller politiska orsaker) som ledde till denna samlarvurm?
- Hur såg det sociala kontaktnätet ut som naturaliesamlaren hade?
- Hade samhället några politiska ambitioner beträffande naturaliesamlandet?

Botaniker, zoologer och mineraloger under 1700-talet var ofta samlare av skilda slag. Tidens upptäckter inom naturvetenskaperna samt den starka nyttobetoningen under frihetstiden är plausibla förklaringar till varför intresset för naturvetenskap kom att bli så stort. Naturens klassificering bidrog kanske också till det ökade intresset för naturaliesamlandet. Människan ville skapa en systematisk ordning av naturen (om än i teorin), något som möjliggjordes genom klassificerade naturaliesamlingar. Att studera hur 1700-talets samlare ordnade sina samlingar blir intressant också utifrån en analys av utilismens eventuella verkan samt tidens fysikoteologiska idéer.

---

⁶ Att intresset för naturaliesamlande ökade kraftigt under 1700-talet är belagt av bl.a. forskare som Löwegren (1952), s. 192 ff. Beträffande samlandet utanför Sveriges gränser finns utförligare statistik att tillgå. Siffror

I Sverige tar samlandet fart på allvar då Carl von Linnés namn blir världsberömt. Linné var dock inte en enskild stjärna på samlandets horisont. Det kontaktnät mellan olika samlare som byggdes upp resulterade i att denna kultur ofta var ganska sluten; samlandet var främst de lärda männens sysselsättning.⁷ Det kontaktnät som samlarna hade bestod främst av andra lärda personer. 1700-talets starka nyttobetoning är något ständigt återkommande under hela perioden, något som inte minst märks inom universitetsvärlden. Att tänka sig Uppsala universitet som en självständig och oberoende forskningsinstitution är kanske att dra en förhastad slutsats. Kopplingen mellan tidens ledande parti (Hattpartiet) och universitetsledningen var tydlig. Detta märks inte minst i riksdagens aktiva ingripande gällande universitetets verksamhet.⁸

Att min undersökning begränsats till att enbart behandla det vetenskapliga samlandet vid Uppsala universitet beror i första hand på den rika tillgången på källmaterial. Det är dock förvånansvärt få arbeten som gjorts där kopplingen mellan naturaliesamlandet som fenomen och den politiska bakgrunden till densamma analyserats. Vidare avgränsas undersökningen till att fokusera på den störste naturforskaren under frihetstiden, Carl von Linné. Det sociala kontaktnätet berör alltså uteslutande de kontakter Linné hade.

1.3 MATERIAL OCH METOD

Valet av källmaterial speglar i stort vad historieforskare som John Tosh benämnt som en *problemorienterad ansats*.⁹ Valet av källor har skett efter en genomgång av aktuell litteratur. Därefter har jag sökt efter relevanta primärkällor. Jag har alltså (så långt det nu är möjligt) sökt efter källor där slutsatser för min frågeställning kan sökas. Denna ansats medför vissa problem. För det första är det inte alltid på förhand lätt att säga vilka källor som är relevanta för ämnesvalet. Att andra forskare nämner ett källmaterial behöver inte nödvändigtvis betyda att de är relevanta för just min specifika frågeställning. Delvis kan man tala om att jag använt mig av redan bekant material, men ställt nya frågor till källorna. Givetvis kan inte min begränsning med hänsyn till frågeställning och syfte försumma en bredare överblick beträffande källorna. Under arbetets gång upptäcker jag att det finns långt

---

gällande naturaliesamlandets utbredning utomlands se bl.a.: Pomian (1990), s. 121.

⁷ Det är anmärkningsvärt att Löwegren (1952) i sin uppräknings av 1700-talets samlare endast nämner *en* kvinnlig naturaliesamlare, drottning Lovisa Ulrika. För en historisk bakgrund till kvinnliga naturvetare och naturaliesamlare se: Laine et al. (1998b).

⁸ Lindroth (1976), s. 92 ff. Om partierna se vidare: Behre et al. (1992), s. 234 ff.

fler källor att bearbeta än jag först tänkt mig. Källmaterialet är för den undersökta perioden är alltså oerhört omfattande, därför är ett urval också en nödvändighet.

Mina främsta källor har varit arbeten av Linné, vilka föreligger i otaliga nytryck. Jag har i första hand försökt att använda mig av upplagor kommenterade av Theodor Magnus Fries, då dessa (förutom att vara goda översättningar) också innehåller fylliga kommentarer. Linnés installationstal till Kungliga Vetenskapsakademien, *Tal om märkvärdigheter uti insecterna* (1739)¹⁰, är på många sätt belysande för Linnés syn på naturen, och på så sätt oundgänglig för min undersökning. Förordet till *Museum Regis Adolphi Friderici* (1754)¹¹, har använts av många forskare för att belysa Linnés fysikoteologiska uppfattningar, dock utan att fokusera på naturaliesamlandet som en del av tidens tankar i vetenskap och politik. I *Herbationes Upsalienses* (1747)¹² finns mycket material att hämta. Dessa "protokoll" över insamlingsexkursioner runt Uppsala är oumbärliga för att förstå vad som fångade samlarens intresse under exkursionerna. Förutom arbeten av Linné har jag också använt mig av 1700-talets lagtexter (bl.a. riksdagsakter samt rena lagtexter) för att försöka finna samband mellan det stora intresset för naturaliesamlandet och riksdagens uttalat utilistiska visioner. Brevväxlingen från Linné till samtida vänner är också av stort intresse, inte minst för att spåra det kontaktnät samlaren hade. Urvalet begränsas till att gälla de svenska kontakter som bidrog till att utöka naturaliesamlingen vid Uppsala universitet under Linnés tid.

Metoden består till stor del att genom jämförande analyser försöka finna vilka orsaker som kan tänkas ligga bakom naturaliesamlandet under frihetstiden. De orsaker som analyseras begränsas till det nationella, sociala, religiöst-filosofiska samt den politiska bakgrunden. För att undvika tvetydigheter gällande centrala begrepp som används i uppsatsen är det nödvändigt att reda ut olika begrepp och företeelser som jag har för avsikt att behandla i uppsatsen. *Fysikoteologin*, som en del av frihetstidens syn på naturen, kräver en grundligare analys då den är en väsentlig del av undersökningen av naturaliesamlandet. Likaså kräver 1700-talets *utilism* en analys. I likhet med nämnda begrepp och företeelser är det också av intresse att klargöra forskares syn på samlande. Då min uppsats fokuserar på

---

⁹ Tosh (1994), s. 64 f.

¹⁰ von Linné, Carl (1739), *Tal om märkvärdigheter uti insecterna* i Uggla (1964), "Carl von Linné: fyra skrifter", s. 11-38. Stockholm.

¹¹ von Linné, Carl (1754), *Naturaliesamlingars ändamål och nytta. Företal till arbetet Museum Regis Adolphi Friderici* i Fries (1906), "Valda smärre skrifter af allmänt naturvetenskapligt innehåll af Carl von Linné", s. 177-194. Uppsala.

¹² von Linné, Carl (1747), *Herbationes Upsalienses* i Berg (1952), "Herbationes Upsalienses 1. Protokoll över Linnés exkursioner i Uppsalatrakten. Herbationerna 1747". Uppsala.

det *vetenskapliga samlandet* är det av intresse att klargöra vad som är karakteristiskt för denna typ av samlande. Samtliga begrepp har en lexikalisk betydelse, som ibland fått stå för kontexten. Begreppen är dock inga enskildheter – de är en del av ett sammanhang, ett sammanhang som har en historisk bakgrund och idéhistoria. (Se vidare kapitel 2.1-2.3 för analys av dessa begrepp.)

2.0 BEGREPPSANALYS

2.1 FYSIKOTEOLOGI

Istället för att gå in på den rent lexikaliska betydelsen av begreppet fysikoteologi väljer jag att närmare belysa vad begreppet stod för under 1700-talet. Då min studie fokuserar på naturaliesamlandet vid Uppsala universitet blir en analys av Carl von Linnés tankar kring begreppen oundvikliga, då han var en förgrundsgestalt för den undersökta perioden.

Den engelske forskaren William Derham (1657–1735) använde sig av termen fysikoteologi redan under 1700-talet början.¹³ I Sverige räknas Carl von Linné som en av de stora tänkarna inom den fysikoteologiska traditionen. Till en stor del kan fysikoteologin sägas förena frihetstidens nyttosträvan med religionen. Naturen - och den nytta man kunde ha av densamma - var nyckelbegrepp och en slags förebild under 1700-talet.

I liknelser beskrev man ofta naturen som en öppen bok, där Gud skrivit ned kunskaper. Naturen kunde delge kunskaper om sig själv och Gud, liksom Bibeln gav kunskaper om livet. Allt som behövdes var insikter och kunskaper om hur naturen var uppbyggd och ordnad. Genom att studera hur naturen fungerade kunde man också komma närmare Guds avsikter med jorden.¹⁴ Fysikoteologin hjälpte också naturvetenskaperna att bli mer "rumsrena" i förhållande till religionen. Då naturforskare använde sig av tilläggsändelsen "-teologi" mottogs de med större respekt av kyrkan och samhället i stort.¹⁵

Förhållandet mellan naturen, människan och Gud var något som alltmer sysselsatte 1700-talets vetenskapsmän och filosofer. Ovannämnda teman blev av avgörande betydelse inom fysikoteologin och stora ansträngningar gjordes för att bevisa Guds existens och väsen.

---

¹³ William Derham publicerade 1714 skriften *Boyle Lectures*, där termen "Physico-Theology" förekommer. Samma skrift översattes 1736 till svenska. Se vidare: Frängsmyr (2000), s. 189.

¹⁴ Lindroth (1978), s. 217 ff.

Verktyget för att finna den sökta kunskapen var naturvetenskapen, med vars hjälp man började söka efter lagbundenheter i naturen. Fysikoteologin var under 1700-talet intimt förknippad med en *teleologisk*¹⁶ syn på världen, som betonar naturens ändamålsenlighet och nytta. Det s.k. teleologiska gudsbeviset utgår från att naturen utgör det främsta beviset för Guds existens, då naturen är så perfekt inrättad att den inte kunnat uppstå av en slump, utan måste vara skapad av en allsmäktig Gud.¹⁷ Fysikoteologerna menade att både religionen och naturforskningen var viktiga för människan. Genom studiet av naturen blev ju kunskapen om Gud och hans skapelse större. Kopplingen mellan religion och vetenskap framstår som högst levande under 1700-talet, även om senare forskare uppfattat fysikoteologin som ett "taktiskt knep", för att slippa undan konfrontation med kyrkan. Symbiosen mellan teologi och naturvetenskap blev s.a.s. ett gott alibi för fortsatta naturstudier.¹⁸

I likhet med samtida fysikoteologer menade Carl von Linné att Gud inte har skapat någonting i onödan, alla ting är viktiga delar av skapelsen. Naturforskarens uppgift skulle därför vara att upptäcka syftet med skapelsen; därigenom skulle man både visa på Guds storhet och samtidigt främja den ekonomiska nyttan för landet. Linné uppfattade naturen som Guds underverk, vilket kommer till uttryck bl.a. i installationstalet till Kungliga Vetenskapsakademien, *Tal om märkvärdigheter uti insecterne* (1739). Linné återkommer i detta tal också till den *ekonomiska nyttan* av naturen. "Naturens hushållning" är ett ständigt återkommande tema.¹⁹ 1700-talets "hushållning" är i själva verket detsamma som ekonomi i största allmänhet. Termen *oeconomia* användes under 1700-talet synonymt med *hushållning*. Fysikoteologerna intresserade sig mest för de religiösa aspekterna av naturens hushållning. Begreppet har dock också en mer praktisk innebörd, nämligen den *utilism* samhället eftersträvade under perioden. De religiösa och de praktiska aspekterna stod inte i motsatsförhållande till varandra, utan var en integrerad helhet.²⁰

---

¹⁵ Frängsmyr (2000), s. 189.

¹⁶ "Teleologi" SAOL (1998), s. 912: "uppfattning som hävdar ändamålsenlighet som förklaringsgrund för naturföreteelser".

¹⁷ "Fysikoteologi" NE (1992), band 7, s. 127.

¹⁸ Se bl.a. Tore Frängsmyrs artikel "Den gudomliga ekonomin. Religion och hushållning i 1700-talets Sverige" i *Lychnos* 1971-72, s. 217-244.

¹⁹ von Linné (1739), s. 15 och passim.

²⁰ Se t.ex. Thore Frängsmyrs artikel "Den gudomliga ekonomin. Religion och hushållning i 1700-talets Sverige" i *Lychnos* 1971-1972, s. 218 ff.

Linné betonade ofta det hierarkiska i naturen; det gick en skarp gräns mellan människan och naturen. Överst i naturens hierarki stod människan vars uppgift var att utnyttja naturen till fullo. Kort sagt: naturen existerade för människans skull, den hade bara det egenvärde människan givit den.²¹ Detta var inga tankar som var udda för tiden. Det har ofta påpekats att den fysikoteologiska idétraditionen hade en hierarkisk syn på naturen. Jag skulle också vilja hävda att Linné genom att ta med människan (som ett bland de andra djuren) i *Systema Naturae* (1735), gjorde människan *mer* jämställd i förhållande till övriga naturen än vad som annars skulle ha varit fallet.

Slutligen vill jag påpeka att då jag i uppsatsen använder mig av begreppet fysikoteologi så avser jag den filosofiskt-religiösa aspekten²² av termen *oeconomia*, som jag redogjort för ovan. Det bör också påpekas att den uppdelning av begreppet som gjorts är långt ifrån en enkel gränsdragning då samtliga aspekter samverkar och bildar en integrerad helhetssyn. Jag håller mig alltså i stort till den uppdelning som andra forskare gjort.²³ (Utilismen, som var den praktiska aspekten av 1700-talets *oeconomia*, ges en analys i kommande kapitel.)

2.2 UTILISM

Den lexikaliska betydelsen av ordet utilism kommer från latinets *utilis*, som betyder "användbar" eller "nyttig".²⁴ Termen används ibland som en synonym till begreppet *utilitarism*. Utilitarismen är starkt präglad av den politiska nyttomoral som bygger på att ge största möjliga lycka åt största möjliga antal människor (starkt präglad av bl.a. John Stuart Mill).

Det går knappast att med ett ord karakterisera en historisk period. Men ska man ändå välja ett ord för att beskriva den svenska frihetstiden måste ordet bli just *utilismen* eller *nyttan*. Nyttotänkandet satte sin prägel på i stort sett hela 1700-talets ekonomiska och

---

²¹ För en djupare analys av den fysiokratiska natursynen se t.ex. Thomas (1988). Thomas argumenterar för att 1700-talets naturforskare gav djuren ett *egenvärde*, medan människan hade en *särställning* (förf. anm.).

²² Den religiösa aspekten av fysikoteologin har i modern tid också kopplats till forskaren Max Webers bok *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda* (1934). 1700-talets uppdelning av ekonomin i bl.a. en "privat sfär" och en "offentlig sfär" ledde till att religionens etiska krav skapade ett ökat nyttotänkande, som i förlängningen ledde till uppkomsten av en slags protokapitalism. Se vidare: Samuelsson (1965), passim.

²³ Se bl.a. Tore Frängsmyrs artikel "Den gudomliga ekonomin. Religion och hushållning i 1700-talets Sverige" i *Lychnos* 1971-72.

²⁴ "Utilism" NE (1996), band 19, s. 147.

vetenskapliga diskurs. Omsättandet av nyttan i praktisk handling ansågs vara av största vikt.²⁵

Den nyttoideologi som genomströmmade samhället under frihetstiden påskyndade också naturvetenskapernas inflytande och status. Från politiskt håll hoppades man att den nya naturvetenskapliga och tekniska kunskapen skulle bidra till uppbyggandet av manufakturerna, dåtidens enkla industrier. På det politiska planet var det särskilt Hattpartiet, som uppmuntrade framväxten av manukturer.²⁶ Merkantilismen, som i olika former varit den ledande ideologin på ekonomins område alltsedan medeltiden, utgjorde basen i frihetstidens syn på samhället. Man eftersträvade en aktiv, statsreglerad ekonomisk politik, där inhemska produkter gynnades. Betoningen på vad som var nyttigt för landet genomsyrade politiska beslut på alla nivåer.²⁷ Ett viktigt forum för nyttotänkandet blev den 1741 inrättade professuren i ekonomi vid Uppsala universitet. Forskare har noga belyst det faktum att inrättandet inte gick den vanliga, akademiska vägen. Professuren tillsattes istället genom ett beslut av ständerna. Professuren i ekonomi (eller hushållningslära, som den också kallades) tillsattes av Hattpartiet, genom universitetskanslern Carl Gyllenborg (själv kanslipresident i Hattpartiet).²⁸ Syftet med ämnet ekonomi var inte alls teoretiskt i sin uppläggning, utan istället handlade ämnet om att ge praktiska kunskaper i skilda ämnen (främst jordbruksrelaterade frågor).²⁹

Utmärkande för nyttotänkandet var att man inte skilde på stort och smått, allting var lika viktigt. Man brukade tala om allmän och en privat hushållning, vilket syftade på nationalekonomin respektive privatekonomin. Båda var viktiga eftersom de enskilda böndernas och hantverkarnas ekonomiska framsteg sammantaget också förbättrade nationens välbefinnande. Som tidigare berörts (se kapitel 2.1) gällde nyttotänkandet inte bara praktiska områden. Med de fysikoteologiska idéerna som stöd kunde nyttotänkandet föras över också på religionens domäner.

Kopplingar mellan fysikoteologi, utilism och naturaliesamlande är inte svåra att finna. Fysikoteologin var en del av det stora flertalet naturforskarens syn på naturen. Det vetenskapliga samlandet under 1700-talet bedrevs till stor del av universiteten och

---

²⁵ Frängsmyr (2000), s. 188 ff.

²⁶ Se bl.a. Behre et al. (1992), s. 251 f.

²⁷ Ibid., s. 247 f.

²⁸ Lindroth (1976), s. 94 f. Se även: Liedman (1986), s. 53 ff.

²⁹ Frängsmyr (2000), s. 190.

Vetenskapsakademien. Linnés landskapsresor beställdes – och bekostades – till stor del av ständerna, d.v.s. staten var både uppdragsgivare och finansär.³⁰ Landskapsresorna hade ett uttalat praktiskt-ekonomiskt syfte: man ville ”kartlägga” landet, för att inventera de tillgångar riket hade. Under dessa resor samlade Linné djur, växter och mineraler i stor omfattning. Det mesta av dessa naturalier tillföll antingen universitetet eller Vetenskapsakademien. Staten hade alltså en mycket aktiv del i naturaliesamlandet. Den status naturaliesamlandet fick till följd av naturvetenskapens ökande betydelse går inte att ta miste på. Man kan givetvis också se naturaliesamlandet som en naturlig följd av den protektionistiska politik som bedrevs under frihetstiden. För att kunna bli självförsörjande krävdes också vetskap om landets flora och fauna. Insamlingar av utländska arter gynnades också till en följd av detta synsätt, då man trodde sig kunna odla bl.a. kaffebönor och teblad med ekonomisk vinning i Sverige.

En annan viktig del i 1700-talets utilism var *framstegstanken*, d.v.s. att samhället förändras till det bättre om bara förnuftet får råda.³¹ Som en följd av detta inplaceras också alla föremål (såväl mänskliga produkter som naturföremål) i en *linjär tidsskala*. Föremålen klassificering ses i ljuset av denna linjära tidsuppfattning, som i grund och botten vilar på idén om framsteg.³² Detta är inte minst nyttigt att ha i åtanke då man ser till de naturhistoriska samlingarna som grundades under frihetstiden.

Det linjära tidsperspektivet kan också spåras i religionen. Samlandet var – och är – i stor utsträckning ett judiskt-kristet fenomen, där museer av skilda slag till stor del valt att belysa individer av rang. Naturaliesamlandets filosofiska värdegrund vilar till stor del på denna uppfattning. Individualismen, strävan efter ekonomisk vinning och en judiskt-kristen etik var faktorer som på olika sätt bidrog till att etablera samlandet i lärda kretsar.³³

2.3 DET VETENSKAPLIGA SAMLANDET

Att definiera termen ”samlande” är ganska problematiskt. I dagligt tal används begreppet mest för att beskriva en fritidssysselsättning, där en person ägnar sig åt att samla på de mest skiftande föremål. Ibland ligger ekonomiska intressen bakom samlandet av föremål; samlaren införskaffar föremål i förhoppningen att de skall öka i värde. De insamlade

---

³⁰ Resorna till Lappland och Dalarna bekostades dock inte av ständerna. Se vidare: Frängsmyr (2000), s. 190.

³¹ Eriksson et al. (1993), s. 108 ff.

³² Pearce (1993), s. 3 ff.

³³ Jmf: Pearce (1993), s. 3 ff. Pearce betonar starkt den judiskt-kristna värdegrunden.

föremålen ses därmed som en god investering. Givetvis är det oerhört svårt att särskilja samlandet som fritidssysselsättning och ett vetenskapligt samlande. Forskare betonar ofta det subjektiva urvalet av föremål i sina definitioner av samlandet.³⁴ Man skulle kunna hävda att allt samlande är baserat på ett subjektivt urval av föremål. Vad är det då som särskiljer det s.k. vetenskapliga samlandet från andra former av samlande? En definition av vad som kan sägas utgöra en samling är att samlingen är "[...] a set of natural or artificial objects, kept temporarily or permanently out of the economic circuit, afforded special protection in enclosed places adapted specifically for that purpose and put on display."³⁵

Enligt definitionen ovan är samlarobjekt inte en del av det ekonomiska systemet, d.v.s. föremålen har egentligen inget ekonomiskt värde mer än det värde samlaren är beredd att ge det. Samlarobjekt har alltså endast *bytesvärde*. Föremålen ges visserligen ett marknadsvärde, men detta bestäms av det intresse föremålet får i den fria marknaden. Denna begränsade fria marknad består av andra samlare; priset på föremålet bestäms alltså i hög grad av föremålets popularitet vid en given tidpunkt. Vidare skall föremålet skyddas och ställas ut (offentligt eller privat). Det är inte svårt att se att denna definition i allra högsta grad gäller för museiverksamhet i skilda former.³⁶

För att ytterligare definiera vad ett vetenskapligt samlande innebär skulle jag vilja använda mig av en indelning gjord av museologen Susan M. Pearce. Trots att den indelningen i första hand gäller moderna föremål, så går den även att applicera på 1700-talet. Pearce delar in samlarobjekt i tre olika grupper där värdet är fallande. Den första gruppen kallas kort och gott "rubbish", där värdet på föremålen är obefintligt. Nästa grupp är "transients", saker som i hög grad är masstilverkade. Dessa föremål minskar snabbt i värde och anses ha ringa samlarvärde. Den grupp som, enligt Pearce, anses ha högst värde är "durables".³⁷ Denna föremålsgrupp står utanför marknadsvärdet men har andra värden (andliga, psykologiska och vetenskapliga värden). Till denna grupp hör exempelvis de naturaliesamlingar som insamlades under 1700-talet och idag används som studieobjekt i vetenskapens tjänst.³⁸

---

³⁴ Muensterberger (1994), s. 4.

³⁵ Pomian (1990), s. 9.

³⁶ Pearce (1993), passim.

³⁷ Ibid., s. 34 f.

³⁸ Idem.

I min framställning har jag valt att utgå från Pearces indelning av föremål, men valt att koncentrera mig på den sistnämnda kategorin (*durables*), då dessa föremål är intressantast då man studerar det vetenskapliga samlandet. Vidare bör det framhållas att jag i likhet med Julia Lindkvist håller med om att "Samlandets historia kan ses som en förutsättning för vetenskapens utveckling i likhet med experimenten och publiceringen".³⁹ Det vetenskapliga samlandet tar fart på allvar först då klassificering och systematik blir enhetlig och någorlunda enkel i sin utformning. Inte minst naturstudier kräver uniforma regler och metoder, som går att tillämpa överallt.

3.0 TIDIGARE FORSKNING

Samlandets historia har blivit allt populärare bland forskare. Det märks inte minst i den relativt nygrundade tidskriften *Journal of the History of Collections* (1989-). Forskningen tycks dock ha sin tyngdpunkt i den anglosaxiska språksfären. Mycket lite har skrivits om naturaliesamlandets historia i Sverige. Tidigare forskning på området är (åtminstone på svenska) knapphändig.

Yngve Löwegrens bok *Naturaliekabinett i Sverige under 1700-talet* (1952) utgör dock ett standardverk gällande naturaliesamlandet under 1700-talet. Löwegrens historik börjar med en kort introduktion till 1700-talets naturaliesamlande. Under 1500- och 1600-talen fanns relativt få naturaliesamlingar i Sverige (jämfört med den europeiska kontinenten). Löwegren konstaterar vidare att det är under 1700-talet som naturalieintresset skjuter i höjden, mycket tack vare de stora vetenskapliga insatserna av bl.a. Carl von Linné. Linné blev en auktoritet också beträffande anläggandet (och ordnandet) av naturaliesamlingar. Modet att samla naturalier spred sig i akademiska kretsar och högre samhällsskikt. Löwegren påpekar också att Sverige först under 1600-talet hade personer med ekonomiska resurser att anlägga samlingar. Det kan tyckas vara en paradox att samtidigt som Sveriges stormaktstid tog slut började en ny epok i landets historia, de vetenskapliga framgångarna började avlösa varandra.⁴⁰ De svenska naturvetarna vann nu de framgångar staten tidigare vunnit på slagfälten. Löwegren studerar också samlarnas relationer med varandra, deras sociala kontaktnät. Löwegren analyserar dock inte samlandet utifrån deras eventuella koppling till tidens utilistiska strävanden.

---

³⁹ Citatet hämtat från Julia Lindkvists artikel *Kvinnan i naturalhistorien* i Laine et al. (1998b), s. 20.

⁴⁰ Löwegren (1952), s. 39 f.

Vad naturaliesamlandet beträffar finns alltså främst studier av utländska författare att tillgå. Anne Larsens bok⁴¹ om naturaliesamlandet under 1800-talets början är mycket intressant, och ger många uppslag till vidare forskning. Boken ger också en mycket fyllig bild av 1700-talets samlande, dock med England i fokus. Mycket forskning finns också att tillgå beträffande kopplingen mellan museerna och den samlarvurm som lett fram till de moderna museernas uppkomst. För att bara nämna en i mängden kan Oliver Impeys bok, *The origins of museums. The cabinet of curiosities in sixteenth- and seventeenth-century Europe* (1985) anföras, då den ger en god inblick i museernas utveckling och samlandets skiftande tendenser.

I Susan M. Pearces bok *Museums, objects and collections* (1992), ges en utförlig idéhistorisk bakgrund till samlandet som fenomen. Hennes slutsatser kretsar mycket kring att den dualism som främst präglat den västerländska idétraditionen återspeglas också i synen på naturaliesamlandet. En växt eller en insekt har inget annat värde än det rent fysiska förrän människan namngivit arten. Denna teori överensstämmer med filosofen Martin Heideggers (1889-1976) existentiella teorier. Enligt dessa får ett ting betydelse först då det kopplas till mänsklig existens.⁴² Namngivandet blir på så vis en del av det gudomliga skapandet, och ger också människan ett högre värde då hon gett arten sitt namn. Människan är på så vis inte bara en del av *skapelsen*, utan blir själv en del av *skaparen*. Denna analys kan givetvis också läggas på andra föremål, även om den religiöst präglade tanken blir vagare. Att fysiska föremål inte har någon mening (eller något värde) utan ett socialt sammanhang står utom alla tvivel. Pearce konstaterar vidare att hela den materiella kulturen är en del av mänskliga värderingar, där föremålen är tagna ur sitt sammanhang.⁴³

Susan M. Pearce behandlar även naturaliesamlandet grundligt. Naturaliesamlandet (från 1700-talet och framåt) utgör, enligt Pearce, en syntes av två olika typer av samlande: dels det vetenskapliga, *systematiska samlandet* och dels *souvenirsamlandet*. De souvenirer som åsyftas är inte enbart minnesgåvor från resor, utan kan röra sig om exempelvis troféer av olika slag. Naturtroféer samlas främst för att visa (den hierarkiska) relationen mellan människa och natur. Troféerna utgör symboler för människans överlägsenhet gentemot det övriga djurriket. Denna typ av samlingar står som symbol för ett urval händelser, som får en närmast nostalgisk betydelse för betraktaren. Samlandet av troféer kan också ses som ett

---

⁴¹ Larsen (1993), *Not since Noah: English scientific zoologists and the craft of collecting 1800-1840*. Princeton.

⁴² Se bl.a. Dahlgren & Florén (1996), s. 278 f.

resultat av människans strävan att behärska naturen. Kombinationen av ett närmast "skattjaksliknande" förhållningssätt och ett vetenskapligt förhållningssätt kan sägas karakterisera naturaliesamlandet under främst 17- och 1800-talen. Det framkommer med all tydlighet att vetenskap gärna används för att legitimera samlande av olika slag. Detta beror givetvis på att vetenskapen har en hög status i det västerländska samhället.⁴⁴

Om källorna är omfattande så är forskningen på området ganska sparsam beträffande naturaliesamlandet, åtminstone är detta fallet i Sverige.⁴⁵ Standardverket på svenska, Yngve Löwegrens verk om naturaliesamlandet i Sverige under 1700-talet⁴⁶, har varit till stor hjälp, då författaren belyser kopplingen mellan samlarobjekten som kulturföremål – och objektens vetenskapliga nytta. Löwegren analyserar dock inte den politiska bakgrunden till naturaliesamlandets stora uppgång under 1700-talet. Författaren är ganska ingående då det gäller de sociala kontaktnät samlarna använde sig av för att skaffa nya föremål till sina naturaliesamlingar. Marit Laine har i sin doktorsavhandling, *En Minerva för vår Nord* (1998), tydligt redogjort för Lovisa Ulrikas samlarverksamhet. Laine har dock fokuserat på konstsamlandet, och endast i förbigående analyserat naturaliesamlandet under perioden. Beträffande den idéhistoriska bakgrunden till frihetstiden har jag främst använt mig av Lindroth (1976 & 1978) och Frängsmyr (2000).

4.0 EN HISTORISK BAKGRUND

Den bakgrund till naturaliesamlandet som följer nedan är till stor del baserad på Yngve Löwegrens historik över det svenska naturaliesamlandet under 1700-talet; Löwegren (1952).

4.1 NATURALIESAMLANDET I SVERIGE

Tiden före reformationen var mycket av kulturen och undervisningen knuten till de katolska klostren. Efter den protestantiska reformationen befann sig Sverige relativt sett i ett

---

⁴³ Pearce (1992), s. 18 ff.

⁴⁴ Ibid., s. 69 f, passim.

⁴⁵ På engelska finns utmärkta översikter av naturaliesamlandet. För bakgrunden och resultatet av 1700-talets stora naturalieintresse se vidare: Larsen (1993), *Not since Noah: English scientific zoologists and the craft of collecting 1800-1840*. Princeton.

⁴⁶ Löwegren, Yngve (1952), *Naturaliekabinett i Sverige under 1700-talet. Ett bidrag till zoologiens historia*. Uppsala.

lågattenmärke beträffande kultur och utbildning. Detta märktes inte minst i de förhållandevis få naturaliesamlingar som fanns i Sverige under 1500- och 1600-talen.⁴⁷

Då Sverige blev en stormakt gjordes försök att ta med utländska samlingar hem till Sverige som krigsbyten. Det mesta av dessa samlingar förstördes dock under transporten från kontinenten till Sverige. Sverige sakade dessutom kunniga konservatorer som kunde sköta naturaliesamlingarna.⁴⁸ Under stormaktstiden förändrades också vanorna. Då svenska soldater och officerare genom kriget på kontinenten kom i kontakt med delvis andra kulturella mönster, präglade detta givetvis också deras fortsatta intressen. Samlandet av naturalier var en ny impuls, som snabbt anammades hemma i Sverige.⁴⁹ Ett exempel på samlingar som skötts väl återfinns bl.a. i Skokloster där vapen och andra krigsbyten från stormaktstiden än idag kan beskådas. Vad gäller naturaliesamlingarna finns dock lite bevarat, mest beroende på den dåliga hanteringen. De få naturaliesamlingar som fanns i kyrkor och kloster var vanligen förfalskade. I klostren gjorde munkar om diverse djur för att "illustrera" fabeldjur (bl.a. drakar) av olika slag.⁵⁰ Den kända mekanikern och uppfinnaren Christopher Polhem (1661-1751) beklagade sig över bristen på tillförlitligt material till samlingarna då han levde "i et land, där hwar måste tänka mer på brödfödan än Curieusiteter".⁵¹

Under 1700-talets början fanns alltså förhållandevis få naturaliesamlingar i Sverige vid jämförelse med den europeiska kontinenten. De få samlingar som fanns var ofta kopplade till skolor och universitet av skilda slag. Då Linné m.fl. började sina inventeringar och insamlingar av floran och faunan under 1700-talet började dock personer i de övre samhällsskikten inse nyttan av naturaliesamlingar. Det enda sättet att finna kunskap om naturen var att samla in arter för att studera dem. De stora naturaliesamlingarna var ett resultat av de otaliga inventeringsförsöken. Staten började alltmer snegla på de olika akademier som grundats utomlands (bland dem The Royal Society i London, grundat 1660). Dessa vetenskapliga sammanslutningar hade som mål att på olika sätt främja (främst) naturvetenskaperna och den praktiska nytta de förde med sig. 1739 grundades så Kungliga Vetenskapsakademien, med syftet att just främja just naturvetenskap och teknik.

---

⁴⁷ Jmf: Engel (1986). Se även Löwegren (1952), s. 13 f.

⁴⁸ Löwegren (1952), s. 37 f.

⁴⁹ Hamberg (1985), s. 95.

⁵⁰ Löwegren (1952), s. 14.

⁵¹ Ibid., s. 47. Citatet är i mitt fall ej hämtat från den ursprungliga källan.

Vetenskapsakademien hade ganska stora naturhistoriska samlingar under frihetstiden. Dessa utökades under hela perioden, med understöd av bl.a. Linné.⁵² Kontakten med främmande länder ökade också stadigt under frihetstiden, vilket fick till följd att spännande, exotiska föremål nådde Sverige.⁵³

Med Carl von Linné kan det svenska naturaliesamlandet sägas börja på allvar i Sverige. Att ha ett naturaraliekabinett blev status under 1700-talet. Adelsmän och kungligheter (bl.a. drottning Lovisa Ulrika) köpte naturaliesamlingar och lät naturalhistoriker (Linné) ordna samlingarna enligt tidens vetenskapliga principer.⁵⁴ Med Carl von Linnés framgångar följde också att Uppsala universitet fick en ledande position då det gällde naturalhistoria.⁵⁵

Naturalier blev med tiden "affärsobjekt" som man handlade med på den europeiska kontinenten. Amsterdam kom med sin position som sjöstad och ekonomiskt centrum att bli ledande då det gällde Europas handel med naturalier. Ett värdshus vid namn *Blaue Jan* blev samlingspunkt för denna handel. De som sålde naturalier var i första hand sjöfarare, som ville dryga ut lönen, men även apotekare, läkare och andra med intresse för naturalier skaffade sig exotiska arter av olika slag. Priserna för naturalier steg också markant i takt med att intresset för dem sköt i höjden.⁵⁶

Man kan anta att en liknande handel bedrevs även i Sverige. Det svenska Ostindiska kompaniet bedrev i första hand handel med te, porslin och siden, men även växter och djur från Ostindien fördes hem till Sverige. Linnés lärjungar följde ofta med som skeppspräster eller skeppsläkare under seglatserna till Fjärran östern. Det mesta av det insamlade materialet de hade med sig hem till Sverige gick till vetenskapens fromma, men en del av de växter och djur de hade med sig såldes säkert till intresserade privatsamlare.⁵⁷

---

⁵² Lindroth (1967), s. 557 ff.

⁵³ Arvidsson et al. (2000), s. 221-229.

⁵⁴ Laine et al. (1998b), s. 37-46.

⁵⁵ Lindroth (1978), s. 179 f.

⁵⁶ Engel (1937), "The life of Albert Seba" i *Svenska Linnésällskapets Årsbok 1937*, s. 75-94. Se även: Laine et al. (1998b), s. 21-22.

⁵⁷ Arvidsson et al. (2000), passim. Handeln med naturalier är dock dåligt undersökt i Sverige. Flera studier finns då det gäller handeln med naturalier i övriga Europa. De flesta svenska naturaliesamlare köpte säkert nya föremål i Holland, England eller Tyskland, då dessa var ledande på området. Se vidare: Engel (1986) samt Laine (1998a), s. 72-74.

4.2 1700-TALETS NATURALIESAMLINGAR VID UPPSALA UNIVERSITET

Jag har medvetet valt att inte ha en alltför detaljerad framställning av de olika turerna kring framväxten av Uppsala universitets naturaliesamlingar. Detta har noga analyserats av andra forskare.⁵⁸ Fokus i min framställning ligger av naturliga skäl på den linneanska perioden.

4.2.1 Naturaliesamlingar före Linné

Uppsala universitet hade mindre naturaliesamlingar redan under 1600-talet⁵⁹, även om dessa samlingar ofta var ytterst oorganiserade, och därför inte kan betraktas som vetenskapliga samlingar i ordets rätta bemärkelse. Under 1600-talets början grundades det första (privata) naturaliekabinettet i Sverige. Detta naturaliekabinett tillhörde professor Johannes Schefferus (1621-1679), som också grundade ett museum av sina samlingar i Uppsala.⁶⁰ Uppsala var på många sätt ledande beträffande naturaliesamlandet i Sverige redan innan Linné satte sin prägel på universitetets samlingar. Inte minst far och son Rudbecks stora samlingar utgör ett bra exempel på detta. Samlingarna som Olof Rudbeck d.ä. byggt upp förstördes dock i stadsbranden 1702. Sonen Olof Rudbeck d.y. försökte på nytt att bygga upp en större samling, men resultatet blev magert.⁶¹

4.2.2 Den linneanska eran

Professorn i anatomi och praktisk medicin, Lars Roberg (1664-1742), hade en stor (om än dåligt ordnad) naturaliesamling, som efter diverse rättsliga dispyter tillföll universitetet 1755. Robergs samling kan sägas utgöra grundstommen i de naturaliesamlingar som Linné och hans efterträdare sedan bygger vidare på. Värt att notera är alltså att samlingen stod orörd i mer än tio år efter hans död, trots att en professor vid universitetet tagit dem under sin "vård".⁶² Naturvetenskaperna stod alltså inte fullt så högt i kurs vid universitetet som man skulle kunna tro. Bristen på intresse för naturalier stärks av det faktum att Carl von Linné påpekar sin besvikelse över situationen då han kommer till

---

⁵⁸ Se t.ex. Löwegren (1952), s. 157-225.

⁵⁹ Löwegren (1952), s. 157. De samlingar som fanns under 1600-talet bestod till stor del av herbarier, som tagits som krigsbyten. Se även Hamberg (1985), s 95.

⁶⁰ Löwegren (1952), s. 54.

⁶¹ Löwegren (1952), s. 62-65.

⁶² Ibid., s. 172-174.

Uppsala som student. Trots att nonchalansen fortsätter en bit in på Linnés tid som professor, förbättras situationen något, främst till följd av Linnés påtryckningar.⁶³

Då Linné tillträdde sin professur i medicin 1741, hade han redan rest runt i delar av Europa och sett några av den tidens stora samlingar. Linné besökte bl.a. naturhistoriska samlingar i Holland och England. Holland var under hela 1700-talet ett centrum för naturalier av skilda slag, mycket beroende på landets position som sjöfarnation. Under sina resor fick Linné också tillfälle att stifta bekantskap med några av dåtidens största samlare, bland annat Sir Hans Sloane (vars samlingar bildade grundstommen till British museum).⁶⁴ Linné tog säkert intryck av de stora samlingar han fått tillfälle att se och undersöka under sina resor på kontinenten.⁶⁵

Linné tycks själv ha varit väldigt girig beträffande sina samlingar: "Linné var icke generös med sina samlingar och skänkte inte bort av sina dubletter. Han förstörde dem hellre än gav bort dem."⁶⁶ Då Linné köpte naturalier för universitetets räkning behöll han oftast allt material själv. Linné tycks alltså inte gjort någon skillnad mellan sina privata samlingar och universitetets.⁶⁷ Detta märks inte minst i de åtskilliga donationer som kom universitetet till del under Linnés tid. Det var inte enbart lärjungar till Linné som skänkte naturalier till Uppsala universitet. Även privatpersoner var måna om att framstå i god dager inför de vetenskapliga institutionerna.

Med den erfarenhet han fått bl.a. genom sina landskapsresor skrev Linné en handledning för resande naturforskare där vikten av insamlandet påpekas: " [...] af alla dessa bör så mycket samlas, som för ett museum är behöfligt [...]"⁶⁸ Förutom insamlandet tillskrevs dokumenterandet av materialet stor vikt. Under de berömda *herbationerna* (en form av naturexkursioner runt Uppsala) med sina studenter utsågs alltid en sekreterare, som hade till uppgift att skriva ned arter, fyndplatser och annat av intresse.⁶⁹ Det är intressant att notera att Linné lägger sådan vikt vid dokumentation och insamlingsteknik, eftersom detta är karakteristiskt för det vetenskapliga samlandets metoder. Det vetenskapliga värde en

---

⁶³ Se bl.a. Blunt (2001), s. 24 ff.

⁶⁴ Blunt (2001), s. 84-114. Angående Sir Hans Sloanes kontakter med Linné se vidare: MacGregor (1994).

⁶⁵ Belägg för detta återfinns bl.a. i: von Linné (1754), *Naturaliesamlingars ändamål och nytta. Företal till arbetet Museum Regis Adolphi Friderici* i Uggla (1964), s. 65 f. Linné nämner i företalet många av samlingar han själv sett (och tagit intryck av) under sina resor i Europa.

⁶⁶ Löwegren (1952), s. 226. Det använda citatet är för min del ej hämtat från ursprungskällan.

⁶⁷ Ibid., s. 228 ff.

⁶⁸ Citatet hämtat från: von Linné (1759), *Instruktion för resande naturforskare* i Fries (1906), s. 204.

⁶⁹ von Linné (1747), *Herbationes Upsalienses* i Berg (1952), s. 5.

naturaliesamling har är just att den kan innehålla typexemplar för senare forskning och artbestämning.

Omkring 1750 skall de linneanska samlingarna⁷⁰ ha varit som störst. Linnés intresse för naturaliesamlandet skall därefter ha minskat. Vad detta beror på är svårt att säga. Intresset för samlandet borde ha varit högre än någonsin med tanke på att lärjungarna efter 1750 skickas till fjärran länder för att inventera flora och fauna.⁷¹

5.0 NATURALIESAMLINGARNAS TILLKOMST OCH UTVECKLING

De samlingar som fanns före Linnés tid var inte särskilt stora, och inte heller ordnande i någon större omfattning. Då det inte finns någon enhetlig förteckning över naturaliesamlingar i Uppsala före Linné är det oerhört vanskligt att föreställa sig deras innehåll. Man har bara att utgå från spridda passager i skrifter av skilda slag. Då min undersökning berör Uppsala universitet stöter man ständigt på problemet med vilka samlingar som egentligen tillhört universitetet. Universitetets naturaliesamlingar sköttes och hölls i stort sett av de professorer som verkade vid den medicinska fakulteten; om de uppfattats som personliga samlingar eller samlingar i universitetets ägo råder det delade meningar om.⁷² Vidare försvåras jämförelsen med att någon enhetlig klassificering egentligen inte fanns före Linnés tid. Detta gäller främst bristen på enhetlig nomenklatur; regionala artnamn var vanliga. De samlingar som fanns i Uppsala före den linneanska epoken förstördes till stor del i den omfattande stadsbrand som ägde rum 1702.⁷³

De s.k. linneanska samlingarna är väl dokumenterade. Jag har valt att i första hand använda mig av Thunbergs och Linné d.y. inventering av Carl von Linnés naturaliesamlingar. Det är svårt att exakt belägga vilka samlingar som ursprungligen tillhört universitetet. Linné hade först sina personliga samlingar tillsammans med universitetets samlingar. 1769 flyttade Linné sina privata samlingar till det anlagda museet på Hammarby. Linné skrev själv en inventering över universitetets samlingar, men denna tycks ha gått förlorad. Det är alltså

---

⁷⁰ För en förteckning över Linnés samlingar se: Bilaga 1.

⁷¹ Blunt (2001), s. 244.

⁷² Zoologi och botanik var länge en del av den medicinska fakulteten. Zoologi blev en självständig disciplin så sent som 1851. Se Löwegren (1952), s. 157 f.

⁷³ Löwegren (1952) s. 62.

oerhört svårt att få ett givet svar på vilka objekt i naturaliesamlingen som uttryckligen var universitetets.⁷⁴

Begreppet *linneansk samling* används i samtliga fall då jag åsyftar en samling som härrör från Linnés tid, d.v.s. 1707-1778. De naturalier som samlingen omfattar behöver trots detta inte nödvändigtvis vara insamlade av Linné själv. En del objekt har tillhört honom själv, andra är donationer från hans samtida vänkrets. Den gemensamma faktorn är att samlingens arter alla är beskrivna av Linné.⁷⁵

5.1 NATURALIESAMLINGARNAS INDELNING OCH INNEHÅLL

5.1.1 Naturens systematik

Naturalhistoria var under frihetstiden en del av den medicinska vetenskapen. Naturalhistoria innefattade i princip kunskapen om allt som fanns i människans omgivning: djur, växter och stenar betraktades som naturens tre riken. Termen naturalhistoria förutsätter alltså någon form av kronologiskt perspektiv, d.v.s. grunden för all naturalhistoria är en uppräknings av föremål som finns – och har funnits. Vidare omfattar studiet också en beskrivning (mer eller mindre utförlig) av naturens ”arter”.⁷⁶

Idag kan det tyckas som om vår systematiska ordning av naturen är självklar, och tillsynes enkel och logisk. Till 1700-talets början använde sig naturforskare av s.k. naturliga system av skilda slag. Dessa *naturliga system* använde naturforskare sig av då de försökte få en systematisk (hierarkisk) ordning av naturens arter. Man utgick från att vissa grupper av arter har en större likhet med varandra än andra. Då det gällde de större djuren var likheter inte så svåra att se, men då det gällde exempelvis växter var det betydligt svårare att se likheter och skillnader.⁷⁷

Sökandet efter en ordning bland naturens arter fortsatte också under 1700-talet. Med 1700-talet började forskare också alltmer att fokusera på artbeskrivningar. I takt med att allt fler arter upptäcktes (bl.a. till följd av ett större intresse för naturen samt de geografiska upptäckter som ledde till att nya arter hittades) uppkom ytterligare ett problem – det fanns ingen standardiserad artbeskrivning. Olika forskare gav olika namn på samma växt, djur eller mineral; ingen kunde vara säker på att arten inte redan var ”upptäckt”.

---

⁷⁴ Holm (1957), s. 9

⁷⁵ Ibid., s. 5 ff.

⁷⁶ Frängsmyr (2000), s. 236-242; Eriksson et al. (1993), s. 135 ff.

⁷⁷ Eriksson et al. (1993), s. 136-137.

Forskare som Joseph Pitton de Tournefort hade visserligen redan kommit på klassifikationssystem för främst växter, men det fanns inget system som omfattade samtliga naturens riken (och som var allmänt accepterat).⁷⁸

5.1.2 Linnés klassificering av naturen

Då Carl von Linné år 1735 publicerade ett nytt klassificeringssystem, *Systema naturae*, för naturens tre riken var detta alltså inte en helt ny tanke. Vad som däremot kom att revolutionera synen på naturaliers klassificering var det faktum att stora delar av Linnés samtid accepterade systemet. Linné försåg också samtliga djur- och växtarter med binära⁷⁹, latinska namn och ställde upp förhållandevis enkla klassificeringsdiagram. Detta bidrog säkert till att systemet snabbt etablerade sig bland tidens forskare. Det bör också tilläggas att *Systema naturae* främst användes för klassificering av djur. Växtsystematiker använde sig av Linnés *Species plantarum* (1753), som baserade sig på det sexualsystem som användes för växternas klassificering. Än idag står Linnés binära nomenklatur som utgångspunkt då man namnger djur och växter.⁸⁰

Linnés system var i allra högsta grad ett system byggt på hierarkier. Människan sattes överst i detta system. Människan delades vidare in i skilda raser, där européerna stod högst i en fallande skala.⁸¹ Trots denna hierarki vill jag åter betona att Linné genom att sätta människan som ett djur bland de övriga i själva verket bidrog till att göra naturen mer jämlik. Människan var dock det djur som hade kunskap och förmåga att nyttja naturen efter eget huvud.⁸²

Linnés klassifikationssystem är i hög grad baserat på en fysikoteologisk grundsyn där alla arter i naturen gör nytta. Inledningsorden i *Oeconomia naturae* är belysande för denna syn, där alla arter fyller en funktion: "Oeconomia Naturae är ej annat, än den store Skaparens allvisa inrättning af de Naturlige tingen på vår jord, i kraft hvaraf de äro förmögne att åstadkomma de ändamål, hvarföre de blifvit skapade."⁸³ Linné betonar vidare att Guds

---

⁷⁸ Blunt (2001), s. 245 f.

⁷⁹ Det binära namnet bestod av ett släktled och ett artnamn (förf. anm.).

⁸⁰ Eriksson et al. (1993), s. 139-145.

⁸¹ Frängsmyr (2000), s. 242.

⁸² von Linné (1750), *Oeconomia Naturae* i Fries (1906), s. 5.

⁸³ Citatet hämtat från: von Linné (1750), *Oeconomia Naturae* i Fries (1906), s. 5.

ordning och sammanhang framträder i all sin tydlighet i naturens riken. För att finna kunskap om Gud bör människan alltså söka den i naturen.

5.1.3 Klassificering och nytta

Jag tycker mig se att strävan efter praktisk nytta på många sätt också präglar Linnés syn på naturens ordning. Själva tanken med ett klassificeringssystem var i första hand, enligt Linné, att "[...] ge stöd åt minnet och bygga kunskapen på fast grund."⁸⁴ Klassifikationen var dock främst ett resultat av flera års inventeringar av floran och faunan. En enhetlig terminologi var därför en nödvändighet, inte minst inom botaniken där det var svårare att spåra direkta skillnader mellan liknande växtarter. Inventeringarna av landet var en direkt följd av statens önskan att se vilka ting i naturen man kunde ha nytta av. I Linnés tal vid tillträddandet av professuren i medicin (1741) framkommer inte bara Linnés personliga utilistiska hållning, utan också vikten av inventerings- och forskningsresor. Varför importera dyra växter till svenska apotek, då samma växter i själva verket fanns inom Sveriges gränser? Frågor som denna stod i fokus för Linné och hans samtid.⁸⁵ Den nytta staten kunde ha av art- och utbredningskännedom rent ekonomiskt stod givetvis i fokus.

Sett ur naturaliesamlarens perspektiv hade den linneanska systematiken en klar fördel – den gjorde det lättare att identifiera naturobjekt. Systemet gjorde det också lättare för samlaren att få en överblick av naturens tre riken. I Linnés samtid attraherade säkert också ordningen och enkelheten i *Systema naturae* samlarens sinne; där fanns tydligt uppställda arter som man med säkerhet visste existerade. I nationella floror och faunor, som *Flora Svecica* (1755), kunde läsaren dessutom finna information om växternas lokalitet och nytta. Linné noterade exempelvis om hasselörten att den "Växer i Skåne nära Håckeberga, alltid i skugga; nedliggande."⁸⁶ Vidare ger Linné tips om växtens användningsområden. Detta bidrog säkert delvis till naturaliesamlandets popularitet. Aldrig förr hade det varit enklare att finna – och ordna – naturen som det var då Linné introducerade sin systematik.

Systematiken bidrog också starkt till att bekräfta de fysikoteologiska och utilistiska tankarna: det fanns en ordning i naturen en ordning som Gud själv upprättat. I likhet med Susan M. Pearce (1992) vill jag också framhålla systematikens grundläggande betydelse för

---

⁸⁴ von Linné (1753), "Företal till Species plantarum" i *Svenska Linnésällskapets Årsskrift* 1952-1953, s. 2

⁸⁵ von Linné (1741), *Om nödvändigheten af forskningsresor inom fäderneslandet* i Fries (1906), s. 75, passim.

⁸⁶ Citatet hämtat från: von Linné (1755), *Flora Svecica* i översättning till svenska gm. Svenska Linné-Sällskapet (1986), s. 141.

samlandets ökade popularitet under 1700-talet.⁸⁷ Även om den ordning forskarna skapat utgjorde en artificiell ordning, så var den ändå ett bevis för den gudomliga ordning som fanns. Genom att anlägga naturaliesamlingar (och ordna dem enligt strikta metoder) var naturen inte längre ett kaotiskt virrvarr av arter, utan snarare ett tecken på att allt hade sin plats och funktion i skapelsen.

Linné betonar gång efter annan den av Gud satta jämvikten i naturen. Jämvikten är dock inte en balans utan ordning, utan snarare en ordning där systematiken spelar en avgörande roll. Utan ordning existerar nämligen ingen jämvikt i naturen. Arters fördelning över jorden är ingen slump, utan en av Gud upprätthållen ordning. Denna ordning kan med systematiken som grund förstås av människan.⁸⁸

5.1.4 DE LINNEANSKA NATURALIESAMLINGARNAS INNEHÅLL

Ett stort antal kataloger över de linneanska samlingarna finns att tillgå. Förutom den katalog som upprättades av Linné d.y. och Carl Peter Thunberg år 1780⁸⁹, finns det ett antal skrivna under olika tidpunkter både av Carl Peter Thunberg och hans efterföljare. Den katalog jag valt att hålla mig till i denna undersökning är den nämnda från 1780, skriven av Linnés son och Thunberg, samt de donationskataloger som medföljer denna. Katalogen omfattar dock inte de botaniska samlingarna, utan är endast en förteckning över de zoologiska samlingarna. Samlingen är indelad i följande åtta grupper (den nionde gruppen består inte av enhetligt klassificerade naturalier):

1. **Mammalia** (däggdjur)
2. **Aves** (fåglar)
3. **Amphibia** (grod- och kräldjur)
4. **Pisces** (fiskar)
5. **Insecta** (insekter)
6. **Vermes** (maskar)
7. **Cochlea** (sniglar)
8. **Conchae** (musslor)
9. **Strödda samlingar** (bl.a. mineral och etnografica)⁹⁰

Hela samlingen förvarades i sex större skåp, som till en början förvarades i Linnés prefektbostad. Som tidigare nämnts flyttades en del av samlingarna till Linnés museum på

---

⁸⁷ Pearce (1992), s. 95 ff.

⁸⁸ Jmf: von Linné (1760), *Politia naturae* i Fries (1906), s. 157-174.

⁸⁹ Thunberg (1780), *Inventeringen på Akademiska i Horto Botanico varande Musaeum* i Holm (1957), s. 10-18.

⁹⁰ Grupperingen gjord efter Thunbergs inventering från 1780. Se vidare: Bilaga 1.

Hammarby (se kapitel 4.0). Till största del förvarades de olika djurarterna i glasflaskor med sprit. Thunberg hänvisar till *Systema Naturae* (den 10: e upplagan, 1758) då det gäller djurens klassificering. En del av de etiketter Linné själv satt på flaskorna var vid tidpunkten för katalogens tillkomst inaktuella, då uppgifterna baserades på äldre upplagor av *Systema Naturae*.⁹¹

Den absolut största gruppen i samlingen är snäckor och mollusker. Det är också anmärkningsvärt att notera att en stor del av djuren i den zoologiska samlingen inte är inhemska djur, utan sällsynta djur från bl.a. Afrika och Asien. Troligtvis har detta att göra med de stora donationer Linné fick från sina lärjungar samt andra privata donationer. Linné samlade själv en hel del växter under sin tid utomlands. Det är dock inte belagt om han även samlade zoologiskt material under resorna utomlands.⁹²

I gruppen *strödda samlingar* finns saker som egentligen inte hör till djurriket, till stor del etnografiska föremål av skilda slag. Föremål från Linnés lappländska resa resresenteras bl.a. av en lapptrumma och en grönlandsbåt. Gruppen innehåller också naturalier som är för stora för att rymmas i skåp, såsom delar från en elefant liksom en mindre mängd mineraler.⁹³

De större donationer som kom Linné till del under hans livstid kan i stort sett sägas ha tillkommit under 1740-talet. Den första donationen gjordes 1744 av dåvarande universitetskanslern Carl Gyllenborg. Den bestod i huvudsak av utländska arter, såsom afrikanska spindlar.⁹⁴ Samlingen är i sin helhet inte beskriven av Linné själv (endast gruppen kräddjur är belagd av Linné).⁹⁵

1745 skänkte den dåvarande tronföljaren Adolf Fredrik en relativt stor naturaliesamling till Uppsala universitet. Den bestod till största delen av ödlor och ormar, konserverade i flaskor fyllda med sprit. Donationen är ganska grundligt dokumenterad, inte minst av Linné själv.⁹⁶

En donation av hovrättsrådet Eric Petréus år 1746 finns också medtagen i donationskatalogen. Den bestod uteslutande av snäckor och blötdjur som konserverats i

---

⁹¹ *Systema Naturae* 10: e upplaga (1758) är själva utgångspunkten för zoologisk namngivning. Alla tidigare (och senare) verk är ovidkommande. Se vidare Holm (1957), s. 7.

⁹² Löwegren (1952), s. 230.

⁹³ Thunberg (1780), *Inventeringen på Akademiska i Horto Botanico varande Musaeum* i Holm (1957), s. 18.

⁹⁴ Thunberg (1780), *Inventeringen på Akademiska i Horto Botanico varande Musaeum* i Holm (1957), s. 25 ff. Se även Löwegren (1952), s. 226-240.

⁹⁵ von Linné (1745), *Amphibia Gyllenborgiana* i Holm (1957), s. 24-29.

⁹⁶ von Linné (1746), *Museum Adolpho-Fridericianum* i Holm (1957), s. 29-33.

sprit. Då denna samling inte alls är belagd av Linné anses den inte heller tillhöra universitetets linneanska samlingar. Samlingen förvarades under Linnés livstid en kort tid i den gamla botaniska trädgårdens orangeribyggnad, men skänktes under 1800-talets början till universitetet i dåvarande Kristiania (Oslo).⁹⁷

Kommande donationer är främst gjorda av personer som varit med på Ostindiska kompaniets seglatser till Fjärran Östern. Urvalet av arter speglar i stort sett tidens intresse för det exotiska. 1746 skänkte direktören för det Svenska Ostindiska Kompaniet, Claes Grill, en större mängd naturalier, som insamlats på Surinam (Nederländska Guyana). Samlingen är beskriven av Linné och består av vitt skilda föremål, bl.a. ormar och insekter.⁹⁸ 1748 och 1750 gjordes donationer av Magnus Lagerström, också han direktör för det Svenska Ostindiska Kompaniet. Också dessa donationer var resultat av insamlingar gjorda under turer med Ostindiska Kompaniet.⁹⁹ Samlingarna skall ursprungligen ha varit avsedda för Vetenskapsakademien, men Linné tog hand om samlingarna personligen och skänkte dem 1748 till universitetet.¹⁰⁰

De linneanska samlingarna var under sin tid bland de främsta i världen. Det som främst gjort dem så värdefulla är det faktum att de flesta arter i naturaliesamlingar utgör typexemplar för den zoologiska och botaniska nomenklaturen. Linné var avgjort intresserad av sina samlingar. Detta märks inte minst i det testamente han lät upprätta den 20 augusti 1776 där följande står att läsa: "Mitt Herbarium, som är det största werlden sedt, sälljes till den mästbjudande för Döttrarnes räkning [...] De andre Samblingarne af Naturalier, såsom Conchylier, Insecter, Stenar, får min son behålla."¹⁰¹

5.2 HUR SKAFFADES NYA OBJEKT TILL SAMLINGARNA?

Som tidigare nämnts var en hel del av Uppsala universitets naturaliesamlingar donationer av olika slag (se föregående kapitel). Donationerna var högst välkomna då de ekonomiska förhållandena vid universitetets museum var allt annat än goda. De anslag som fastställts 1699 gällde oförändrade ända till 1800-talets början. De ordinarie (årliga) anslag som tillfallit universitetets museiavdelning slopades helt fr.o.m. 1785. I förlängningen

---

⁹⁷ Holm (1957), s. 35-38.

⁹⁸ von Linné (1758), *Surinamensia Grilliana* i Holm (1957), s. 35-38.

⁹⁹ von Linné (1754), *Chinensia Lagerströmiana* i Holm (1957), s. 38-41.

¹⁰⁰ Holm (1957), s. 38.

¹⁰¹ Citatet hämtat från: von Linné (1776), *Caroli Linnaei Testamente* i Ährling (1879), s. 100-101. Ironiskt nog såldes Linnés samlingar efter hans död till England. Se vidare: Blunt (2001), s. 239-242.

innebar detta att museiföreståndaren var tvungen att (skriftligt) be om pengar för varje nytt inköp!¹⁰²

Trots att det var mycket vanligt att man köpte färdiga (preparerade) naturalier på kontinenten, förekom inte så mycket handel med naturalier i Sverige. Kanske berodde detta på att de som hade ekonomiska resurser att bygga en större samling själva gjorde resor till kontinenten. Väl där köpte de samlingar och tog dem med sig till Sverige. Detta gällde i första hand privatpersoner i de högre samhällsskikten, som ofta hade större ekonomiskt spelrum än de akademiska institutionerna.¹⁰³ Då ekonomin inte tillät universitetet några större inköp av naturalier var naturforskarna istället tvungen att samla dem själv. Detta gjordes också i ganska stor utsträckning under den linneanska epoken. Carl von Linné var själv en flitig samlare. Inte minst de många forsknings- och inventeringsresorna runt Sverige utgör goda exempel på detta. I sin skrift, *Instruktion för resande naturforskare* (1759), är Linné mycket tydlig vad gäller samlandet av naturalier. Naturens tre riken skall undersökas och beskrivas. Samlandet är en del av denna inventeringsprocess. Då det gäller växter betonar Linné vikten av att samla in ovanliga arter: "Sällsyntare arter böra insamlas och pressas".¹⁰⁴ Vanligt förekommande växter behöver man inte samla in då dessa redan är kända och beskrivna. Vidare skall "*Stenstuffer* [...] flitigt samlas och bevaras".¹⁰⁵ Djur "[...] bör så mycket samlas, som för ett museum är behöfligt, på det att man där må kunna beskåda dem, närhelst man så önskar."¹⁰⁶

Linné m.fl. skapade visserligen stora samlingar på egen hand, men det stora flertalet naturaliesamlingar köptes på de stora försäljningarna på kontinenten. Storsamlare kunde också leja andra till att göra insamlingarna åt dem.¹⁰⁷ Detta var inte alls ovanligt då det gällde det vetenskapliga samlandet under 1700-talet. De vetenskapliga samlarna var inte främst intresserade av samlandet i sig, utan snarare den kunskap som kunde utvinnas ur dessa samlingar. Insamlingsprocessen sågs därför av vissa som en del av vetenskapen, inte enbart en renodlad fritidssysselsättning.¹⁰⁸

---

¹⁰² Löwegren (1952), s. 224. Jag har ej använt mig av de primära källorna för dessa uppgifter.

¹⁰³ Den holländske apotekaren Albert Seba var en känd säljare (och köpare) av naturalier. Priserna skall dock ha varit höga. Se vidare: Löwegren (1952), s. 87 och Lindroth (1978), s.281.

¹⁰⁴ Citatet hämtat från: von Linné (1759), *Instruktion för resande naturforskare* i Fries (1906), s. 202.

¹⁰⁵ Idem.

¹⁰⁶ Citatet hämtat från: von Linné (1759), *Instruktion för resande naturforskare* i Fries (1906), s. 204.

¹⁰⁷ Lindroth (1978), s. 282.

¹⁰⁸ Jmf: Pearce (1993), s. 34 f.

Frihetstiden medförde alltså ett ökande intresse för samlande av naturalier. På detta följde också att tekniken för insamlandet, prepareringen och konserveringen av naturalier förbättrades avsevärt under perioden. Inte minst det faktum att Linné själv skrev en avhandling¹⁰⁹ i ämnet vittnar om att detta intresserade tidens forskare. Redskap och verktyg samlaren använde i fält bestod till stor del av samma saker som används till denna dag. Linné redogör för lämpliga utensilier i bl.a. *Philosophia Botanica* (1750) där redskapen i stort består av böcker (floror och fauner), förstoringsglas, botanisk kniv, blyertspenna, portör (kopparbehållare för att förvara insamlade växter), häftat papper (för mindre insekter) samt askar med insektsnålar.¹¹⁰ Det är ingen tillfällighet att både portören och fjärilsnätet, som var viktiga hjälpmedel för samlare, fulländades under 1700-talet.¹¹¹

5.2.1 Samlarens kontaktnät

De linneanska samlingarna var långt ifrån enbart ett resultat av en mans samlarnit. Den överväldigande majoriteten av de samlingar Uppsala universitet fick genom Linné var i själva verket donationer av skilda personer. Den största delen av naturföremålen kom från Linnés lärjungar. Vilka som kan räknas till kretsen "lärjungar" råder det dock delade meningar om. Den begränsning jag väljer att hålla mig till utgår från att minst en av de tre följande kriterier måste vara uppfyllda:

1. Lärjungen var respondent vid en opponering där Linné var preses.
2. Linné själv betraktade personen i fråga som en lärjunge.
3. Person som var inskriven vid Uppsala universitet och läste vid medicinska fakulteten samt deltog i Linnés exkursioner etc.

De ovan uppställda kriterierna är i stort en avspegling av de krav som använts av bl.a. Birger Strandell.¹¹² Denna avgränsning gäller alltså bara Linnés lärjungar, men en stor del av lärjungarna har inte påverkat omfattningen av samlingarna vid Uppsala universitet. Rent tidsmässigt måste också en begränsning göras: personer som skänkt naturalier under frihetstiden till universitetet, utan att ha haft kontakt med Linné utesluts. En stor del av naturaliesamlingarna var ju också donationer från personer som inte uttryckligen tillhörde

---

¹⁰⁹ von Linné, Carl (1753), *Instructio Musei Rerum Naturalium*. Stockholm.

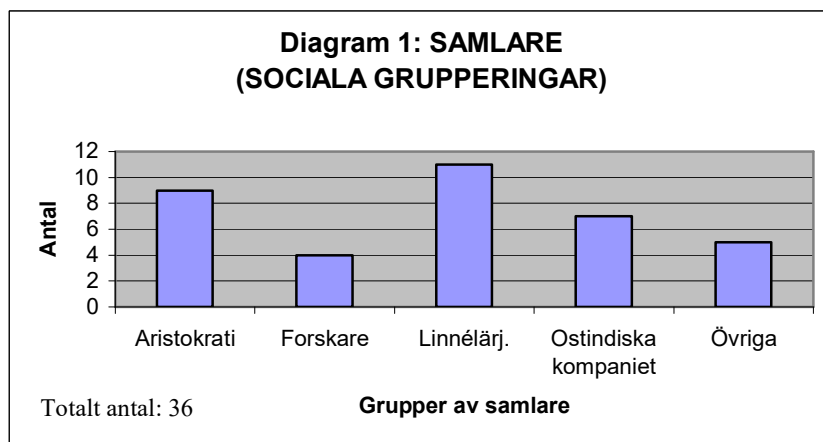
¹¹⁰ von Linné, Carl (1750), *Philosophia Botanica* i Berg (1952), s. 4 f.

¹¹¹ Allen (1976), s. 6.

¹¹² Strandell, Birger (opublicerat) återfinns i Sandermand Olsen (1997).

denna grupp men som hade ett stort intresse vad gäller naturalier. Förutom Linnés lärjungar tillkommer också ett antal personer som var vänner med Linné. Dessa skänkte tidvis Linné stora samlingar av naturalier.

Nedan följer ett stapeldiagram med de olika samlare som bidrog till att utöka naturaliesamlingarna under Linnés tid. Diagrammets grupperingar bygger på de sociala och yrkesmässiga likheter som är gemensamma för samlarna i respektive grupp. Grupperingarna är gjorda efter en genomgång av Linnés sociala kontaktnät. Observera att det endast är Linnés svenska samlarkontakter som medtagits! För en utförligare lista med personer som på ett eller annat sätt bidragit till de linneanska samlingarna under frihetstiden se vidare: Bilaga 2.

Samlarna har delats in i fem grupper. Den största gruppen består av Linnés lärjungar, som genom sina resor när och fjärran i hög grad bidrog till att skaffa nya naturalier till samlingarna i Uppsala. Övriga grupper av samlare var resenärer (bl.a. skeppsläkare) inom det Ostindiska kompaniet; flera av Linnés lärjungar räknas även in i denna grupp. Även direktörer för kompaniet räknas till denna grupp, även om de inte själva var aktiva samlare. De bidrog dock genom sina ekonomiska resurser till ett flertal donationer.¹¹³ En mindre grupp i sammanställningen består av naturforskare vid Uppsala universitet, som i sin forskning var i stort behov av naturalier av skilda slag.

¹¹³ Magnus Lagerström, som var direktör för det Ostindiska kompaniet, skänkte upprepade gånger naturalier till Linné. Han skall dock inte själv ha samlat dem, utan köpt naturalierna av skeppsbesättningen. Se vidare: Holm (1957), s. 38-40.

En förhållandevis stor grupp av samlare var den aristokrati som genom samlandet ville utmärka sig. Gruppen omfattar inte enbart den s.k. bördsaristokratin, utan även personer som på olika sätt utgjorde frihetstidens politiska elit. Den status samlandet fick under frihetstiden bidrog säkert till den ökade popularitet samlandet hade inom aristokratin. De högre samhällskikten var dessutom mer mottagliga för influenser från kontinenten; samlandet hade sedan en längre tid tillbaka varit högsta mode vid de europeiska hoven och inom adeln, något som den svenska adeln snabbt anammade efter resor på kontinenten. De bildningsresor aristokratin företog till kontinenten hade ofta ett tydligt inslag: den svenska aristokratin skulle lära sig förfinade vanor och ideal av den europeiska adeln. Det vetenskapliga samlandet var en viktig del av adelns bildning. Samlingarna sågs som ett tecken på vetenskapligt intresse och hade därmed en funktion som statussymbol.¹¹⁴

Det är intressant att notera att naturaliesamlarnas sociala kontaktnät i Sverige har en klar akademisk prägel.¹¹⁵ Av det totala antalet samlare var en klar majoritet akademiker av något slag. Detta gäller inte enbart det renodlade vetenskapliga samlandet, utan också de privata samlingar som uppstod under frihetstiden. Detta kan förklaras genom att de intressen som låg till grund för samlandet i hög grad grundades på ett stort vetenskapligt intresse. De som samlade naturalier hade i grund och botten ett utpräglat intresse för vetenskap vilket ledde till samlariver. Att en förhållandevis stor andel av naturaliesamlarna var läkare är inte så konstigt. De yrkesverksamma inom medicin kom ofta i kontakt med naturalier av skilda slag. Anatomiska preparat användes i undervisningen och växter användes i olika läkemedel. Dessutom var läkare i stort sett den enda grupp som hade en någorlunda god kännedom om naturen.¹¹⁶

Vid en yttlig jämförelse mellan exempelvis Sverige och England tycker jag mig se att det sociala mönstret för samlarna är relativt likartade. Social klass, intressen och syften för naturaliesamlandet är förhållandevis likartade. I Sverige fyllde dock universiteten och övriga vetenskapliga akademier¹¹⁷ en större funktion då det gäller utbytet av tankar och föremål mellan samlarna. I England grundades tidigt – i brist på ett bättre ord – ”föreningar” av olika slag, där samlare tillsammans gjorde exkursioner etc. Dessa sällskap var inte alltid kopplade

---

¹¹⁴ Hamberg (1985), s. 97-100. Se även: Löwegren (1952), passim.

¹¹⁵ Jmf: Bilaga 2.

¹¹⁶ Apotekare tillhörde också denna grupp. Se vidare: Jardine (1996), s. 145-162.

¹¹⁷ T.ex. Kungliga Vetenskapsakademien (Stockholm) eller Kungliga Vetenskapssocieteten (Uppsala). Se vidare: Löwegren (1952), s. 241-243 och Lindroth (1967), s. 620-629.

till akademier, utan fungerade i stort som föreningar, som var öppna för den som intresserade sig för naturen i stort och dess föremål i synnerhet.¹¹⁸ En liknande företeelse i Sverige kan man säga att Linnés berömda *herbationer* utgjorde, även om dessa uteslutande var en del av det akademiska livet vid universitetet; de var inte en förening i ordets rätta bemärkelse.¹¹⁹

Att påstå att de ovan nämnda föreningsaktiviteterna byggde upp de stora naturaliesamlingarna under frihetstiden är dock att dra en felaktig slutsats. Uppsala universitet, Kungliga Vetenskapsakademien och Vetenskapssocieteten i Uppsala var i likhet med utländska förebilder samlingsplatser för en mängd naturalier. De akademiska samlingarna grundades i hög grad av personer som på ett eller annat sätt var kopplade till dessa akademier. Ett flertal personer i min studie hade på ett eller annat sätt också en koppling till Ostindiska kompaniet, vilket delvis kan förklara den stora mängden utländska naturalier i universitetets samlingar (se Bilaga 1). Trots att Linné gjorde åtskilligt för att höja intresset för den svenska naturen, så hade det exotiska fortfarande övertaget.¹²⁰ Det Ostindiska kompaniet stimulerade i hög grad det intresse för det exotiska som fanns. Åtskilliga naturalier från Fjärran Östern hade samlats in av naturforskare som fått chansen att via Kompaniet resa till fjärran länder. Linné uppmuntrade också uttryckligen denna världsvida inventering av floran och faunan.¹²¹

För Uppsala universitets vidkommande är det ofta Linnés sociala kontaktnät som spelat en avgörande roll. Grunden till Linnés vänskap med bl.a. Carl Gustaf Tessin (1695–1770) var deras gemensamma intresse för samlandet av naturalier m.m. I brev från Carl Linnaeus (ännu ej adlad) till Carl Gustaf Tessin upptar samlandet en ganska stor del av innehållet.¹²² Tessin har ett avgjort stort intresse för naturalier och vill på alla sätt stödja Linnés arbete med att fullända systematiken gällande flora och fauna. Tessin donerade också enstaka naturalier till Linné personligen.¹²³

---

¹¹⁸ Allen (1976), s. 5-25.

¹¹⁹ von Linné, Carl (1747), *Herbationes Upsalienses* i Berg (1952).

¹²⁰ Lindroth (1967), s. 624 f.

¹²¹ von Linné (1759), *Instruktion för resande naturforskare* i Fries (1906), passim.

¹²² von Linné (1752), *Bref till grefve Carl Gustaf Tessin* i Ährling (1879) "Linnés svenska arbeten", Brev 13 (26/1752) och brev 14 (24/11 1752) samt passim.

¹²³ Löwegren (1952), s. 318-321.

6.0 POLITIK OCH NATURALIESAMLAND

Varför ökade naturaliesamlandet i omfattning och popularitet under frihetstiden? Flera faktorer kan ha medverkat till samlandets ökande popularitet. En av de främsta faktorerna anser jag ha varit att naturvetenskaperna fick en allt viktigare roll i byggandet av nationen. Naturvetenskaperna fick denna viktigare roll då de politiska målen i stort sett byggde på *merkantilismen*. Enligt denna skulle staten uppnå en någorlunda god handelsbalans. Detta innebar att exporten skulle vara större än den import man företog från främmande länder. Man kan närmast likna tidens ekonomiska system för en protektionistisk hållning, där tullar etc. förhindrade en alltför stor import av varor. Det s.k. produktplakatet som utfärdades 1724 innebar en starkt protektionistisk hållning. Sjöfarten reglerades genom att utländska fartyg endast fick frakta varor från det egna landet. Vetenskapens och politikens män betonade ständigt *nyttan* för staten. Den utilistiska hållningen märks inte minst i den ekonomiska debatten. Allt som gjordes från politiskt håll skulle vara till nytta för staten.¹²⁴ Av denna anledning gjorde också Linné upprepade försök att få statsledningen att bekosta forskningsresor inom landet. De berömda landskapsresorna var till stor del bekostade med medel från den svenska staten. Statens förhoppning var klart utilistisk: genom inventeringar av nationens naturresurser hoppades man kunna finna naturtillgångar som kunde ge ekonomisk bärkraft.¹²⁵

Källan till ett lands rikedom var enligt den merkantilistiska synen framför allt utrikeshandeln. Det var genom handeln med främmande länder som Sverige fick guld och silver; mängden ädelmetaller ansågs vara ett mått på landets rikedom. En av nationens främsta tillgångar var dock dess folkmängd. Ju fler invånare landet hade desto bättre för landet som helhet. Merkantilisterna påpekade också att staten aktivt borde delta i den ekonomiska politiken, vilket också gjordes på flera plan. Via dekret av olika slag kunde t.ex. staten subventionera näringslivet. På det hela taget framhölls ofta manufakturernas (de framväxande industriernas) betydelse på bekostnad av andra näringar som jordbruk, skogsbruk och fiske.¹²⁶

I frihetstidens Sverige förknippades merkantilismen främst med Hattpartiet, som satt vid makten 1738–1765. Då Hattpartiet övertog regeringsmakten vid riksdagen 1738–

---

¹²⁴ Behre et al. (1992), s. 247 ff.

¹²⁵ Frängsmyr (2000), s. 190-191. Linné själv var inte sen att påpeka nyttan med sina resor. Se vidare: von Linné (1741), *Om nödvändigheten af forskningsresor inom fäderneslandet* i Fries (1906), s. 72 ff.

1739 fick svensk politik en tydligt aktiv ekonomisk politik. Den aktiva hållningen märktes också av vid Uppsala universitet. Universitetskanslern för Uppsala universitet var ingen mindre än hattarnas partichef Carl Gyllenborg (1679–1746). Hattpartiets medlemmar skall till stor del ha varit personer, som på ett eller annat sätt, stod varandra nära. Släktband och personlig vänskap betydde mycket för frihetstidens politiska vardag.¹²⁷

Då Gyllenborg var universitetskansler förekom ofta hårda debatter mellan honom själv och universitetskonsistoriet. Gyllenborg skilde inte alltid mellan universitetets och statens (Hattpartiets) önskemål. Politiken hade bl.a. stor betydelse då det gällde akademiska tillsättningar. De fakulteter som gynnades av hattarna var i första hand de naturvetenskapliga. Linné var givetvis en av de som gynnades av hattarna. Detta berodde inte enbart på att han gjort naturvetenskapen känd både nationellt och internationellt, utan säkert också på hans vänskap med bl.a. Carl Gustaf Tessin, som var kanslipresident för Hattpartiet 1747–1752.¹²⁸

6.1 NATURALIESAMLANDETS POLITISKA NYTTA

Begreppet *frihetstiden* är rent kronologiskt en beteckning på perioden 1719–1772. Frihetstiden börjar alltså året efter Karl XII: s död, och slutar med Gustaf III: s statskupp. Vilken frihet är det egentligen som åsyftas då man talar om frihetstiden som historisk period? Det faktum att Sverige fick sin första tryckfrihetsförordning år 1766 är visserligen en yttring för ett något friare samhällsklimat. Anders Johan von Höpken (1712-1789) – en av de ledande företrädarna för Hattpartiet – hävdar att frihet kan uppnås på flera sätt, bl.a. genom "[...]att menigheter concurrera antingen beständigt vid riksstyrelsen, som uti Roms frihetstid skedde, eller årligen, som det sker uti Ängland, eller vart tredje år, såsom här uti Sverige".¹²⁹

Sett ur von Höpkens perspektiv skymtar frihetstiden snarast som en motpol till det karolinska enväldet som föregick frihetstiden. Politiker som von Höpken ville också att valda församlingar (läs: ständerna) skulle ha full frihet i förhållande till kungamakt och myndigheter av olika slag. Detta kan delvis förklara varför de främsta företrädarna (Hattpartiet) för denna politik så aktivt styrde och ställde bl.a. Uppsala universitet.¹³⁰

---

¹²⁶ Lideman (1986), s. 198-201. Angående ekonomisk politik se vidare: Dillard (1987), s. 141-154.

¹²⁷ Behre et al. (1992), s. 234-237.

¹²⁸ Idem. samt Lindroth (1976), s. 94 ff.

¹²⁹ Citatet hämtat från: von Höpken (1755), *Skrifter . Band II*, s.195.

¹³⁰ Jmf: Lindroth (1976), s. 94-95.

Frihet och nytta var nyckelord för frihetstiden. Resultatet av den förda ekonomiska politiken blev en ganska långt driven protektionism, som resulterade i ett ökat intresse för rikets olika resurser. Höjda tullar för införsel av utländska varor var ett vanligt sätt för staten att förhindra import av dyra varor.¹³¹ Genom tullarna avsåg man också att hjälpa den inhemska produktionen att nå ekonomisk bärkraft. De råvaror man behövde för exempelvis te (tebusken) kunde man odla i Sverige och på så vis göra en vinst ur ekonomisk synvinkel. Kända naturforskare (bland dem Carl von Linné) trodde på fullt allvar att man – med förbättrade metoder – kunde odla i princip allt i Sverige (och göra det ekonomiskt hållbart). På detta sätt hade staten (främst Hattpartiet) och ledande naturforskare ingått en fruktbar symbios. Båda grupperna delade frihetstidens utpräglade nyttosyn: det som inte var nyttigt var heller inte värt att befatta sig med. Allt som företogs skulle göras ”til fäderneslandsens tjenst nyttig.”¹³²

Ständerna betonar gång efter annan vikten av att äga samlingar, som personer med intresse för vetenskap kan studera närmre. Det främsta argumentet tycks vara att få folket att bättre uppskatta tidigare generationernas vetenskapliga arbete. Genom att anlägga bl.a. naturaliesamlingar hoppas statens auktoriteter (politiker, forskare) också att öka intresset för den inhemska floran och faunan.¹³³ Mot bakgrund av detta kan ständernas bekostande av Linnés forskningsresor till olika landsändar delvis ses som ett resultat av statens önskan att inventera rikets naturresurser. Naturaliesamlandet var givetvis inte det primära syftet, utan snarare ett av verktygen för att inventera landets flora och fauna i förhoppningen att upptäckterna kan vara ekonomiskt lönsamma.

Genom den ständiga nyttobetoningen kan man mycket väl hävda att frihetstidens politiska ambitioner delvis understödde naturaliesamlandet. Naturaliesamlandet blev en del av den utilistiska grundsynen. Samlingarna i sig betydde kanske mindre än den kunskap de förde med sig, men detta är ju å andra sidan det vetenskapliga samlandets signum: samlandets mål är att nå ökad kunskap.¹³⁴ Samlingar hade också en hög status under frihetstiden. I riksdagsakter från tiden finner man inte så sällan betänkanden om samlingar

---

¹³¹ Svenska riksdagsakter, Akt nr. 1522, 13 december 1734: *RSt. Ang. höjd afgift vid införsel af tobak, kaffe, te och choklad samt förbud mot införsel af rappétobak* i Westrin (1922), s. 1202.

¹³² Citatet hämtat från: Svenska riksdagsakter, Akt nr. 1620, 13 december 1734 i Westrin (1922), s. 1341.

¹³³ Svenska riksdagsakter, Akt nr. 1620, 13 december 1734 i Westrin (1922), s. 1340-1341.

¹³⁴ Jmf: Pearce (1993), s. 100 f.

av skilda slag. Staten ser gärna att samlingar tillfaller staten. Detta är särskilt påtagligt då personen som hopbragt samlingen gjort det under resor "[...] på kronans depens."¹³⁵

Nyttotänkandet påskyndade också inventeringen av landet. De vetenskapliga inventeringarna (inte minst Linnés landskapsresor) blev mycket omtalade, vilket i sin tur bidrog till att naturaliesamlingar blev högsta mode. Staten gjorde givetvis inte detta av pur idealism, utan hoppades få ut något av rikets inventering. Sökandet efter naturresurser blev med tiden också ett sökande efter ekonomisk avkastning.

6.2 NYTTA OCH NATURALIESAMLINGAR: EN ANALYS AV LINNÉS IDÉER

Som påpekats åtskilliga gånger var nyttan något som betonades under frihetstiden. Om en ny idé skulle vinna fotfäste var den också tvungen att ha någon form av praktisk nytta. Då det gällde naturaliesamlingarna gjordes åtskilliga utläggningar om deras nytta. En av de främsta naturforskarna som tydligt redogjort för naturaliesamlingarnas utilism var Carl von Linné. I sitt företal till inventeringen av kung Adolf Fredriks naturaliesamlingar, *Museum Regis Adolphi Friderici* (1754), klargör Linné sina tankar kring nyttan med att anlägga naturaliesamlingar. Linné ser på naturen ur samlarens entusiastiska ögon, då han förklarar att "Jordklotet är således intet annat, än en Naturalie-Samling af den allwise Skaparens mästerstycken, fördelt uti tre Naturalie-Kamrar".¹³⁶

Indelningen av naturen i tre riken (stenriket, växtriket och djurriket) betonas i företalets inledande framläggning. Den ordning som finns i naturen skall också återspeglas i samlingarna. Linné betonar också naturaliesamlingarnas pedagogiska syften. Att få se djur, växter och mineraler hjälper människan att bättre se storheten i Guds verk: "[...] ty om vi icke tror det vi se, huru skola vi då tro det vi icke se?"¹³⁷ Naturen är, enligt Linné, fullkomlig, den behöver inte förbättras på något sätt. De fysikoteologiska tankarna lyser tydligt igenom. Allt i naturen har ett syfte, från den minsta insekt till det största däggdjur. Jordens länder har olika grad av växtlighet, men det finns inte en enda plats på jorden som inte har tillräckligt för att mätta befolkningen. Enligt Linné handlar allt i grund och botten om att finna kunskap för att rätt kunna använda naturresurserna. Alla platser på jorden har fått rikedomar, fast de har olika användningsområden. De ekonomiska aspekterna av naturen är något som är en

---

¹³⁵ Svenska riksdagsakter, *SU. Ang. professor Mikael Enemans österländska samlingar*. Akt nr. 1382, 4 december 1734 i Westrin (1922), s. 938.

¹³⁶ Citatet hämtat från: von Linné (1754), *Museum Regis Adolphi Friderici* i Fries (1906), s. 180.

¹³⁷ Citatet hämtat från: von Linné (1754), *Museum Regis Adolphi Friderici* i Fries (1906), s. 182.

naturlig del av frihetstidens naturuppfattning. Nyttan leder med automatik till ekonomisk vinning.¹³⁸

Det bör betonas att Linné också hade ett internationellt perspektiv gällande naturalier. Genom sina lärjungar fick han naturföremål från hela världen. Trots att Linné själv var uttalat nationell i sin hållning, så hade han stor kunskap om främmande länders djur och växter. Lärjungarna vidgade säkert Linnés horisont. Under de resor lärjungarna gjorde fick de se andra sätt att bruka naturen på. Detta inspirerade uppenbarligen Linné, som gärna såg att försök gjordes i Sverige med att odla mer exotiska växter (t.ex. te och kaffe). Ett tydligt samband med frihetstidens politiska ambitioner framträder här i all sin tydlighet: tidens protektionistiska politik – kombinerat med en nationalistisk hållning – bidrog till att Linné m.fl. gjorde upprepade försök att odla allt som landet behövde inom rikets gränser. Allt som gick att odla utomlands gick också att odla i Sverige, om bara kunskapen fanns. Det stora intresset för exotiska djur och nyttoväxter som Linné hade berodde inte enbart på lärd nyfikenhet, utan främst att kunskapen om skilda växters odling kunde bidra till att göra Sverige mer oberoende av dyr import.¹³⁹

Linné förklarar inte direkt vad naturaliesamlingarnas egentliga nytta är. Framställningen kan mer ses som ett lovord till naturaliesamlandet. Förutom att samlingar av naturalier kan ses som en hyllning till skaparens variationsrikedom kan de också vara ett tecken på lärdom. Det argument som Linné ivrigast framhårdar är just naturaliernas pedagogiska värde. Att lära sig om naturen genom att se föremål från den är det bästa sättet att bli en kunnig naturforskare. Naturaliesamlingars främsta syfte är dock att visa upp Guds fullkomliga verk. Paradisets trädgård – liksom en perfekt anlagd naturaliesamling – var ett bevis för skaparens fullkomlighet.

För att ge större tyngd åt sin framställning belyser Linné också flera av tidens verkligt stora naturhistoriska samlingar (Sir Hans Sloane, Peter I av Ryssland m.fl.). Jämförelsen med det svenska kungaparets naturaliesamlingar på Drottningholm ger dessutom extra strålgång åt det svenska kungaparet; de framställs som vetenskapens skyddare. Denna historiska bakgrund kan ses som ett försök från Linnés sida att visa på den status och den lärdom som samlingar av det här slaget symboliskt står för.

---

¹³⁸ von Linné (1754), *Museum Regis Adolphi Friderici* i Fries (1906), s. 183 f.

¹³⁹ Se t.ex. Blunt (2001), s. 185 ff.

7.0 SAMMANFATTANDE DISKUSSION

Syftet med denna uppsats har i första hand varit att undersöka om frihetstidens starkt utilistiska hållning även präglat det vetenskapliga samlandet av naturalier. Att intresset för naturalier ökade under 1700-talet står utom alla tvivel. Intresset för naturaliesamlande växte också rent sociokulturellt. Från att ha varit en syssla för överklassen (kungar och adel) blev det under 1700-talet en ökad social bredd, som omfattade människor ur skilda sociala grupper. Utan tvivel var naturaliesamlandet som helhet en syssla främst för de bemedlade. Den bäst företrädde gruppen utgjordes av akademiker (främst läkare och apotekare), vilket inte förvånar då samlandet bygger på ett stort intresse för vetenskap. Läkare och apotekare använde ju också naturalier inom ramen för sitt yrke. Det är också viktigt att betona att samlandet främst var de lärda männens sysselsättning; oerhört få kvinnor finns representerade. Detta beror till största delen på att kvinnor inte ägde tillträde till universiteten, och därmed inte hade tillgång till det kulturella och vetenskapliga sammanhang som låg till grund för samlandet.

Det historiska perspektivet visar att det före reformationen fanns väldigt få naturaliesamlingar i Sverige. Efter den protestantiska reformationen var Sverige relativt sett ett land med låg standard beträffande kultur och utbildning. Då Sverige blev en stormakt gjordes försök att ta med utländska samlingar hem till Sverige som krigsbyten. Det mesta av dessa samlingar förstördes dock under transporten från kontinenten till Sverige. Sverige saknade dessutom kunniga konservatorer som kunde sköta naturaliesamlingarna. Det är intressant att notera att 1600-talet på många sätt lade grunden till samlandet under frihetstiden. Officerare kom genom kriget i kontakt med nya kulturella impulser på kontinenten. Dessa impulser förverkligades snabbt när de nådde Sverige.

Den svenska adeln var också mån om att på alla sätt efterlikna aristokratin på kontinenten. Genom resor till den europeiska kontinenten kom även den svenska adeln att få del av dessa impulser. Samlandet blev högsta mode. Samlandet av bl.a. naturalier fick också en statusbärande funktion i de högre samhällsskikten, något som kom att accentueras under frihetstiden.

Naturaliesamlingarna var dock få under 1700-talets början i jämförelse med den europeiska kontinenten. För Sveriges del kan naturaliesamlandet sägas börja då Linnés systematik blir erkänd och omtalad över hela Europa. Uppsala universitet blir något av en samlingspunkt för naturforskare. Linnés kontakter med betydande personer i den politiska

maktens korridorer är av stor betydelse för den status naturvetenskaperna får. Frihetstidens nyttosträvan gick ofta hand i hand med de naturvetenskapliga ämnena. Den praktiska nytta naturvetenskap och teknik förde med sig gjorde att ämnet blev särskilt omhuldat, inte minst vid Uppsala universitet. Den praktiska nyttan betonades i all undervisning vid universitetet. Inrättandet av en professur i ekonomi vid Uppsala universitet var ett led i den utilistiska strävan. Anledningen till inrättandet av den ovannämnda professuren hade ett tudelat syfte. För det första var tillsättningen delvis politisk. Frihetstidens ledande politiska parti (Hattpartiet) styrde tillsättningen i den riktning man önskade genom sin kontakt med bl.a. Carl Gyllenborg, universitetskansler vid Uppsala universitet.

Då det gäller frihetstidens lagstiftning står det klart att naturaliesamlande inte uttryckligen nämns. I riksdagsakter etc. framgår dock att frihetstiden såg samlingar av skilda slag som viktiga för riket (inte minst som en statussymbol). Ständerna var i många fall också initiativtagare till ett aktivt samlande, även om detta inte enbart gällde naturalier. Syftet till den aktiva finansieringen var ekonomisk: ständerna hoppades att inventeringarna skulle leda till ekonomiska vinster för landet.

Då Linné började sina inventeringar och insamlingar av floran och faunan började personer i de övre samhällsskikten inse nyttan av naturaliesamlingar. Det enda sättet att finna kunskap om naturen var att samla in arter för att studera dem. Med Carl von Linné kan det svenska naturaliesamlandet sägas börja på allvar i Sverige. Att ha ett naturalieliekabinett blev också ett synligt tecken på status under 1700-talet. Kungligheter adelsmän och borgare köpte naturaliesamlingar och lät naturalhistoriker (däribland Linné) ordna samlingarna enligt tidens vetenskapliga principer.

Nyttan av en tydlig ordning – en tydlig indelning av rikets resurser (där växter, djur och mineraler var en mycket viktig ekonomisk resurs) – var nödvändig med den nyttoorienterade hållning man hade i frihetstidens Sverige. Jag vill t.o.m. gå så långt som att påstå att Linnés ordnande av växter och djur var ett direkt resultat av den långt drivna utilismen. Detta ses också mot bakgrund av den protektionistiska politik som bedrevs. Nyttan med att ha en systematisk överblick över flora och fauna var en del av tidens ambitioner. För att kunna inventera landet behövdes denna systematik. Linné uppmuntrades s.a.s. av tidens ideal. Den linneanska systematiken sporrade också naturaliesamlare. *Systema Naturae* gjorde det förhållandevis enkelt för människor att följa de steg-för-steg-anvisningar som möjliggjorde klassificering och ordnande av samlingarna.

Min undersökning av de linneanska samlingarnas innehåll speglar i stort Linnés systematik. Den stora mängden exotiska arter kan förklaras av de donationer Linné fick från sina resande lärjungar. Dessa lärjungar var ofta medresenärer på Ostindiska kompaniets skepp. Växter och djur från fjärran länder nådde på så sätt även Uppsala universitet. Lärjungarna var de största bidragsgivarna till naturaliesamlingarna vid Uppsala universitet. Det internationella perspektiv Linnés lärjungar hade stod ofta i kontrast till den nationella hållning Linné själv hade. Linné betonar gång efter annan vikten av att i första hand inventera den inhemska floran och faunan. Den protektionism som genomsyrade den ekonomiska politiken påverkade säkert också den nationella hållningen hos naturforskare. Hos Linné märker man tydligt den nationalistiska hållningen. Den historiska bakgrunden till denna nationella syn kan spåras till Olof Rudbecks teorier om Sverige som civilisations vagga. Linné var dock inte så tydlig i sin framställning som Rudbeck var utan använder sig av tidens politiska idéer (bl.a. praktisk nytta och rikets hushållning) som alibi för inventeringarna av naturen. Jag tycker mig dock se en stor likhet beträffande Rudbecks nationalistiska syn och Linnés vurm för de nationella inventeringarna av naturresurserna. Både Linné och Rudbeck betonar naturen som en rikets resurs. Djur, växter och mineraler blir på så vis delar av den nationalistiska retoriken. Göticismen hade en förespråkare också i Linné.¹⁴⁰

Grundandet av Kungliga Vetenskapsakademien, understöd av inventeringar både inom landet och utomlands kan ses som ett led av den aktiva hållning ständerna eftersträvade. Den bakomliggande orsaken till dessa inventeringsresor var dock tudelad. Dels hoppades rikets ledning att inventeringarna skulle leda till att forskarna fann dittills okända naturresurser som kunde bli ekonomiskt bärkraftiga, dels sågs samlingar som god reklam för Sverige. Samlingarna blev symboler för lärdom, status och nationell stolthet. Den statusfunktion samlingarna hade under frihetstiden var tudelad. Dels var samlingen ett tecken på att personen i fråga intresserade sig för tidens vetenskapliga idéer, dels sågs den som en statussymbol i det sociala umgänget.

I min undersökning gör jag också en ytlig jämförelse av den sociala kontexten för naturaliesamlandet. Vid en hastig jämförelse med England framstår svenskt naturaliesamlande som långt mer akademiskt till sin karaktär. De naturhistoriska "föreningar" som växte fram i England under 1700-talet var mer öppna i sin hållning än de

---

¹⁴⁰ Jmf: Olof Rudbecks natursyn i boken *Atlanticans naturalhistoria* i Eriksson (1998) med Linnés tydligt nationella syn i *Om nödvändigheten af forskningsresor inom fäderneslandet* i Fries (1906), s. 65-88.

relativt slutna sällskap som bildades i Sverige (bl.a. Kungliga Vetenskapsakademien). Några föreningar utanför den akademiska miljön fanns inte. Jämförelsen med England haltar dock något då England hade ett betydligt större borgerskap (läs: medelklass) som också hade ekonomiska resurser att samla. Sveriges borgerskap var i förhållande till England försvinnande litet. Linnés sociala kontaktnät bland personer som på ett eller annat sätt kunde bidra till att utöka naturaliesamlingarna förstärker bilden av akademisk prägel. En klar majoritet av de grupper som bidrog till samlingens utökande var läkare och forskare. En stor del av dessa följde med på Ostindiska kompaniets resor till fjärran länder, där de hade stora möjligheter att samla in exotiska växter och djur.

Naturaliesamlandet under frihetstiden var med all säkerhet inte enbart ett resultat av den utilistiska hållningen. Flera faktorer samverkade, bland annat en tydligt nationalistisk hållning. Naturaliesamlingarna var inte enbart en statussymbol för skilda samhällsgrupper, utan också en nationell angelägenhet, som användes för att visa rikets vetenskapliga storhet. Också religiösa och filosofiska tankar låg som grund till samlandet under 1700-talet. Genom inventeringar ville naturforskare finna kunskap om Guds ordning. Ett viktigt steg i kunskapen om naturens ordning var grundliga klassificeringssystem av växter, djur och mineraler. Linnés *Systema Naturae* bidrog till en utökad kunskap om naturens ordning, men var också till gagn för naturaliesamlaren.

Slutligen vill jag framföra att en grundligare studie av den sociala kontexten kunde vara ett intressant uppslag för vidare forskning. Mycket lite forskning har gjorts på detta område i Sverige.

8.0 KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Tryckta källor

Berg, Åke (1952), *Herbationes Upsalienses 1. Protokoll över Linnés exkursioner i Uppsalatrakten. Herbationerna 1747*. Uppsala.

Brusewitz, Axel (1916), *Frihetstidens grundlagar och konstitutionella stadgar*. Stockholm.

Eriksson, Gunnar (1998), *Atlanticans naturalhistoria*. Stockholm.

Fries, Theodor Magnus (1906), *Valda smärre skrifter af allmänt naturvetenskapligt innehåll af Carl von Linné*. Uppsala.

Holm, Åke (1957) *Uppsala universitets årsskrift 1957:6*, s. 4-65. "Kataloger över samlingar från Linnés tid." Uppsala.

von Höpken, Johan (1755), *Skrifter . Band II*, s.195. Stockholm.

von Linné, Carl (1735 & 1758), *Systema Naturae*. Leiden.

von Linné, Carl (1753), *Företal till Species plantarum* i "Svenska Linnésällskapets Årsskrift 1952", s. 1-4. Uppsala.

von Linné, Carl (1755), *Flora Svecica* i översättning till svenska gm. Svenska Linné-Sällskapet (1986). Uppsala.

von Linné (1763), *Skaparens avsikt med naturens verk* i "Svenska Linnésällskapets Årsskrift 1947", s. 71-96. Uppsala.

Sveriges Rikes Lag. Gillad och antagen på riksdagen Åhr 1734 (1780). Stockholm.

Uggla, Arvid (1964), *Carl von Linné. Fyra skrifter*. Stockholm.

Westrin, Theodor (1922), *Svenska riksdagsakter jämte andra handlingar. Andra serien tidehvarfet 1719-1800. Rikets ständers och sekreta utskottets skrifter till Kungl. Majestät. Tredje delen Afd. II 1734*. Stockholm.

Ährling, Ewald (1879), *Carl von Linnés svenska arbeten. Första bandet. Bref till svenskar I*. Stockholm

Litteratur

Allen, David Elliston (1976), *The Naturalist in Britain. A Social Study*. London.

Arvidsson, Lars et al. (2000), *Ostindiska Compagniet. Affärer och föremål*. Göteborg.

- Beckman, Jenny (1999), *Naturens palats*. Stockholm.
- Behre, Göran et al. (1992), *Sveriges historia 1521–1809. Stormaktdröm och småstatsrealiteter*. Stockholm.
- Blunt, Wilfrid (2001), *Carl von Linné*. Stockholm
- Dillard, Dudley (1993), *Västeuropas och Förenta staternas ekonomiska historia*. Lund.
- Elsner, John/Cardinal, Roger (1994), *The Cultures of Collecting*, London.
- Engel, Hendrik (1986), *Hendrik Engel's Alphabetical List of Dutch Zoological Cabinets and Menageries*. Amsterdam.
- Eriksson, Gunnar et al. (1993), *Från renässans till upplysning. Idéhistorisk översikt. "Idéhistoriska skrifter 17"*. Umeå.
- Findlen, Paula (1994), *Possessing Nature. Museums, Collecting and Scientific Culture in Early Modern Italy*. Berkely.
- Frängsmyr, Thore (2000), *Svensk idéhistoria. Bildning och vetenskap under tusen år. Del I 1000-1809*. Stockholm.
- Grote, Andreas et al. (1994) *Macrocosmos in Microcosmo. Die Welt in der Stube. Zur Geschichte des Sammelns 1450 bis 1800 "Berliner Schriften zur Museumskunde Bd. 10"*, Berlin.
- Hamberg, Erik (1985), *Olof Knös och 1700-talets lärda samlarkultur "Acta universitatis Gothoburgensis"*. Göteborg.
- Impey, Oliver et al. (1985), *The Origins of Museums: The Cabinet of Curiosities in Sixteenth- and Seventeenth-Century Europe*. Oxford.
- Jardine, N. et al. (1996), *Cultures of Natural History*. Cambridge.
- Laine, Marit (1998a), *En Minerva för vår Nord. Lovisa Ulrika som samlare, uppdragsgivare och byggherre*. Stockholm.
- Laine, Marit et al. (1998b) *Bidrag till Kungl. Vetenskapsakademiens historia, nr 27: Kvinnor i naturalhistorien. Från 1600-talets samlare och illustratörer till modern vetenskap*, s. 37-46. Stockholm.
- Larsen, Anne (1993), *Not since Noah: English scientific zoologists and the craft of collecting 1800-1840*. Princeton.
- Liedman, Sven-Eric (1986), *Den synliga handen. Anders Berch och ekonomiämnena vid 1700-talets svenska universitet*. Göteborg.

Lindroth, Sten (1967), *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens historia 1:2, 1739-1818*. Stockholm.

Lindroth, Sten (1976), *Uppsala universitet 1477-1977*. Uppsala.

Lindroth, Sten (1978), *Svensk lärdomshistoria. Frihetstiden*. Stockholm.

Löwegren, Yngve (1952), *Naturaliekabinett i Sverige under 1700-talet* "Lychnos-bibliotek nr. 13". Uppsala.

MacGregor, Arthur (1994), *Sir Hans Sloane. Collector, Scientist, Antiquary*. London.

Muensterberger, Werner (1994), *Collecting. An Unruly Passion. Psychological Perspectives*. Princeton.

Pearce, Susan M. (1992), *Museums, Objects and Collections. A Cultural Study*. Washington D.C.

Pomian, Krzysztof (1990), *Collectors and Curiosities: Paris and Venice, 1500-1800*. Oxford.

Roberts, Michael (1995), *Sverige under frihetstiden 1719-1772*. Stockholm.

Samuelsson, Kurt (1965), *Ekonomi och religion*. Stockholm.

Sander mann Olsen, Sven-Erik (1997), *Bibliographia Discipuli Linnaei. Bibliographies of the 331 Pupils of Linnaeus*. Köpenhamn.

Thomas, Keith (1988), *Människan och naturen*. Stockholm.

Tosh, John (1994), *Historisk teori och metod*. Lund.

Zenzén, Nils (1920), *Studier i och rörande Bergskollegii Mineralsamling I-IV*. Stockholm.

Tidskrifter

Hein, Jørgen, "Learning versus status? Kunstskammer or Schatzkammer", *Journal of the History of Collections* 14 No. 2, 2002, s. 177-192.

Uppslagsverk

Biographiskt lexicon öfver namnkunnige svenska män. Band 1-9 (1835-1857). Stockholm.

"Fysikoteologi" (1992), *Nationalencyklopedin (NE)*. Band 7, s. 127. Höganäs.

"Teleologi" (1998), *Svenska Akademiens ordlista (SAOL)*, s. 912. Stockholm.

"Utilism" (1996), *Nationalencyklopedin* (NE). Band 19, s. 147. Höganäs.

Årsböcker

Engel, Hendrik "The life of Albert Seba" *Svenska Linnésällskapets Årsskrift* 1937, s. 75-94. Uppsala.

Frängsmyr, Thore "Den gudomliga ekonomin. Religion och hushållning i 1700-talets Sverige" *Lychnos* 1971-72, s. 217-244. Uppsala.

von Hofsten, Nils (1958), "Linnés naturuppfattning" i *Svenska Linnésällskapets Årsskrift* 1958-1959, s. 13-35. Uppsala.

Zenzén, Nils (1932), "Om Bergskollegii mineralkabinett och Linnés föreläsningar däröver 1740" i *Svenska Linnésällskapets Årsskrift* 1932, s. 95-131. Uppsala.

Bilaga 1

Anmärkningar: Nedanstående inventering över de linneanska samlingarna är ett direkt citat av Carl Peter Thunbergs förteckning från 1780 i Holm (1957), *Uppsala universitets årsskrift 1957:6*, s. 5-58. En utförlig katalog för de enskilda donationerna finns förtecknande i Carl Peter Thunberg (1787), *Museum Naturalium Adademiae Upsaliensis. Del I och II*. Uppsala.

Det är värt att notera att i katalogen nedan så är det endast snäckor- och musslor som givits katalognummer. Katalognumret hänvisar till referenser i Linnés *Systema Naturae*. Likaså är dessa båda samlingar de enda som fått siffror för antalet arter (betecknat efter artepitet).

"Anno 1780 d. 13 Septembr. Börjades uto Rectoris Magnifici Hr Professor Svedelii Inspectorum Aerarii och Medicinska Facultetens Hrr Proff. Sidréns, Bergmans och Murrays, samt Hr Räntmästare Westerdahls närvaro, inventeringen på Academiska i Horto Botanico varande Musaeum och befans som följer:

6 Stycken Skåp för Naturalierne

Mammalia i flaskor fylde med Spiritu vini och märkte med sine namn på klistrade lappar.

Bardypu tardigradus	- flavus
Mus porcellus	- sagitta
- lemmus	Mustela lutreola
- paludosus	- erminea
- jaculus	Talpa europaea
- aguti	Dasyus septemcinctus
Erinaceus europaeus	Vespertilio vampyrus
Sus Chinensis?	Sorex aquaticus
Myrmecophaga tridactyla [tetradactyla]	Didelphis marsupialis ♂
Simia jacchus	-- ♀
- cepheus & aethiops	- murina
- apedia	- murinae ungar
Sciurus vulgaris albus	Lemur catta

Aves i flaskor fylde med Spiritu vini och påsatte namn.

Loxia curvirostra	Scoopax glottis
- flavicans	- rusticola
- virens	Turdus
- pyrrhula	Motacilla oenanthe
- enucleator ♂	- salicaria
-- ♀?	- flava
- chloris	- curruca
- sangvinirostris	- regulus
- fusca	- svecica
- cyanea	- alba
- dominicana	Numida meleagris caput
- oryzivora	Ampelis garrulus
- violacea	Psittacus menstruus
Corvus glandarius	- garrulus
Cuculus canorus	- levcocephalus
Jynx torquilla	- passerinus
Charadrius pluvialis	- aestivus
- molinellus	- erithacus
- apricarius	- cristatus
- hiaticula	Fringilla coelebs ♂
Rallus aquaticus	-- ♀
- crex	- canaria
Sitta europaea	Hirundo apus

Emberiza hortulana
 - hortulana?
 - mixta
 - nivalis
 - militaris
 - citrinella
 Gracula foetida
 Strix passerina
 Upupa epos
 Lanius excubitor
 - collurio
 Sturnus vulgaris
 - cinctus
 Tringa hypoleucos

- d° varietas
 Caprimulgus eropaeus
 Parra jacana
 Picus minor
 - tridactylus
 Alcedo isipida
 Oriolus galbula
 Alauda pratensis
 - arvensis
 Falco apivorus
 - tinnunculus
 Certhia familiaris
 Columba oenas

Amphibia i flaskor med Spiritu vini och påsatte namn.

Ova testudinum
 Testudo mydas
 - scabra
 - rostrata
 - pipa
 - boans
 - esculenta & temporaria
 - marina
 - arborea
 - typhonina
 - gibbosa
 - marginata
 - bombina
 Lacerta crocodylus
 - igvana
 - agilis
 - cordylus
 - marmorata och agama
 - umbra
 - monitor
 - chamaeleon
 - superciliosa
 - salamandra
 - nova
 - teguixin
 - orbicularis
 - calotes
 - principalis
 - ameiva
 - aurata
 - seps
 - gecko
 - stincus
 - 6-lineata
 - bicarinata
 - lemniscata
 - en torr
 Draco volans
 Siren lacertina
 Crotalus durissus
 - dryinus
 Boa hortulana
 - canina
 - contortrix
 Anolis quadrupes
 - meleagris
 - scytale
 - fragilis
 Caecilia glutinosa
 - tentaculata
 Amphisbaena fuliginosa
 - squatina

- pusilla
 - orbicularis
 Rana paradoxa
 - nova
 Coluber annulatus
 - praester
 - lineatus
 - aesculapii
 - vittatus
 - plicatilis
 - carinatus
 - cyaneus
 - triscalis
 - sibilans
 - exoletus
 - ammodytes
 - nebulatus
 - virgatus
 - atrox
 - cenchoa
 - lemniscatus
 - berus
 - cobella
 - buccatus
 - caeruleus
 - ahaetulla
 - saurita
 - mexicanus
 - guttatus
 - laticauda
 - natrix
 - domicella
 - militaris
 - fragilis
 - agilis
 - petalarius
 - caeruleus
 Petromyzon fluviatilis
 Cyclopterus lumpus
 Ostracion cornutus
 - triqueter
 Tetraodon ocellatus
 - testudineus
 - hispidus
 Lophius histrio
 - vespertilio
 Ballistes monoceros
 Raja torpedo
 - clavata
 Squalus catulus
 - carcharias
 - pelagicus

- achantias
Syngnathus acus

- hippocampus

Pisces i flaskor fylde med Spiritu vini och påsatte namn.

Ova piscium
Gobius pectinirostris
- angvillaris
- niger
- elotris
Gadus pollachius
- merlangus
- merluccius
- lota
- carbonarius
Cyprinus aphy
- idus
- idus variet
- grislagine
- cephalus
- auratus
- alburnus med Perca cottoides och
Salmo eperlanus
Labrus chinensis med Chaetodon
Macrolepidotus, Perca scriba,
Labrus striatus och Gobius joso
- ossiphragus
- honoratus
- melops
- en okänd
Perca polymna
- marina
- radula
- fluviatilis
- cernua
- fluviatilis monstrosa
Salmo fario
- lacustris
Coryphaena pompius?
Trachinus draco
Exocoetus volitans
Esox gymnocephalus
- bellone
Clupea thrissa
- mystus
Pleuronectes flesus
- en liten
Zeus vomer

- encrasicolus
- en okänd
- atherinoides med Cobitis taenia
Blennius cornutus
- raninus
- viviparus
- superciliosus
Chaetodon capistratus var.
- saxatilis med Blennius gunnellus
- fasciatus?
- capistratus
- striatus
- argenteus & nigricans
Sciaena nova
- unimaculata & Cyprinus auratus
Trigla gurnardus et Chaetodon capistratus

- hirundo
- cataphracta
Silurus galeatus
- aspredo
Sparus chromis
Cepola taenia
- rubescens
Ammodytes tobianus
Atherina hepsetus
Muraena myrus
- helena
- serpens
Cottus scorpius
- quadricornis
- cataphractus
Gasterosteus ovatus
- aculeatus
Gymnotus electrcus
- carapo
Echeneis remora & neocrates
Scomber scombrus
- trachinus
Trichiurus lepturus
Loricaria cataphracta
Mugil albula
Uranoscopus scaber

Insecta i flaskor fylde med Spiritu vini.

Larvae insectorum
Aranea tarantula
- avicularia
Cancer mantis
- eremita
- norvegicus
Gryllus cristatus
- larifolius
- pupa

Scorpio afer
- americanus
- europaeus
Scolopendra morsitans
Mantis religiosa och gongylodes
Julus ovatus
- fuscus
- crassus

Vermes i flaskor fylde med Spiritu vini och påsatte namn.

Pennatula mirabilis

- officinalis

- phosphorea
 - ignota- loligo
 Chiton punctatus
 Gordius aquaticus
 Holothuria physalis
 - priapus
 Aphrodita aculeata
 - squamata
 - en ifrån China
 Nereis caerulea
 Asterias pectinata med Medusa por-
 pita, rubens et ophiura
 - en radius af Asterias lunata
 Fasciola intestinalis
 - hepatica
 Medusa okänbar
 Sepia media

- octopedia

Lumbricus terrestris intestinalis
 - marinus
 Scyllaea pelagica och hydra conglomerata

Actinia equina
 - judaica
 - senilis
 Taenia vulgaris & lata
 - Myxine glutinosa
 Lepas anatifera
 Terebratulid
 Hirudo officinalis et alii
 Sertulariae
 Sabella penicillus

Cochlea i medlersta Skåpets afdelning.

271. Argonauta argo söndrig.
 279. Nautilus spiralis [Spirula] söndrig.
 290. Conus marmoreus 3
 292. - litteratus 7
 318.- striatus 3
 319.- textile 4
 324.- geographus 5
 323.- tulipa
 Coni dels okände dels oduglige 20
 325. Cypraea exanthema
 327.- arabica 8
 328.- argus 2
 330.- stercoraria 4
 331.- carneola oduglig
 332.- zebra 3
 334.- amethystea
 335.- - lurida 6
 339. caput serpentis 3
 340.- mauritiana [6]
 341.- vitellus 5
 342.- mus
 343.- tigris 3
 344.- lynx 2
 345.- isabella 3
 347.- claudetina 2
 350.- hirundo 5
 351.- asellus 2
 354.- moneta 10
 355.- annulus 9
 356.- caurica
 357.- erosa 3
 361.- helvola 9
 363.-poraria 4
 364.- pediculus 4
 365.- nucleus 2
 Cypraea dels odeterminerade dels oduglige 25
 369. Bulla ovum
 374.- gibbosa
 375.- naucum 2
 378.- ampulla 6
 381.- fuscus 3
 388.- terebellum
 390.- virginea
 391.- achatina
 399. Voluta oliva 20
 403.- monilis opträdde på ett
 Band
 404.- perfulca med puncter och

293.- generalis
 310.- ebraeus 12
 311.- stercus muscarum 2
 312.- varius? 8
 317.- magus? 2
 410.- rustica
 413.- cancellata 2
 427.- musica 2
 428.- vespertilio 7
 430.- turbinellus
 435.- aetiopica
 436.- cymbium 5
 437.- olla?
 425. Mitra cardinalis 3
 440. Buccinum perdix 3
 441.- pomum 3
 442.- dolium 3
 444.- plicatum
 449.- testiculus 7
 451.- areola 10
 453.- galucum 2
 454.- vibex
 457.- arcularia 2
 460.- mutabile 3
 462.- harpa 7
 469.- spiratum 4
 475.- undatum 12
 479.- maculatum
 480.- subulatum
 Buccina obekante 4
 490. Strombus pelecani 2
 493.- lambis 10
 495.- lentiginosus 4
 496.- gallus
 497.- auris Dianae
 498.- pugilis 3
 499.- marginatus
 501.- gibberulus
 507.- canarium 2
 506.- epidromis 2
 508.- vittatus 4
 518. Murex haustelleum
 519.- tribulus 3
 521.- brandaris 16
 522.- trunculus 18
 523.- ramosus 5
 527.- rana 3
 531.- femorale
 539.- anus 2
 541.- nodus? 3

lineer
 407.- glabella
 552.- morio
 551.- colus
 556.- aruanus 2
 559.- despectus 3
 558.- antiquus 14
 560.- tritonis 4
 572.- aluco 18
 571.- vertagus
 - - dispar
 Murices okände 8
 579. Trochus niloticus 5 slitne
 580.- maculatus 9
 581.- perspectivus 4
 585.- magus 16
 589.- varius 2
 594.- vestiarius
 595.- labio 8
 598.- conulus
 Trochi okände 8
 612. Turbo petholatus 4 afnötte
 614.- chrysostomus 3
 618.- rugosus 5
 622.- pica 6
 625.- margaritaceus 6
 626.- delphinus 3
 645.- terebra 4 små

547.- melongena
 532.- cutaceus
 644.- exoletus
 640.- imbricatus 6
 631.- clathrus 5
 655. Helix scarabaeus afnött
 680.- arbustorum 2
 688.- perversa
 691.- nemoralis
 692.- lucorum? 24
 690.- vivipara 2 [Helices okände 2]
 715. Nerita can(c)rena 3
 716.- galucina
 724.- littoralis 4
 739.- exuvia 4
 - - en svart
     Neritae okände 4
 741. Haliotis tuberculata 13
 754. Patella saccharina
 757.- granatina
 759.- caerulea 8 [2]
 763.- mammillaris
 781.- nimbosa 3
 783. Dentalium elephantinum
 786.- entalis
 807. Toredonavalis

Conchae i nedersta afsättningen af Skåpet.

1. Echinus esculentus 4 små utan
     taggar
 14.- rosaceus söndrig
 10. Lepas balanus 2
 12.- tintinnabulum skilde skal
 18.- anatifera skilde skal
 26. Mya truncata 15
 27.- arenaria 2
 29.- margaritifera 15
     En okänd Nya
 33. Solen vagina 2
 34.- siliqua 4
 39.- strigilatus
 54. Tellina radiata
 66.- carnaria 16
 69.- pisiformis 20
 77. Cardium medium 2
 137.- prostata 40
 141.- tigerina 3
 146.- edentula
 148.- rotundata
 151. Spondylus gaederopus 7
 155. Chama gigas 4
 156.- hippopus 5
 157.- antiquata
 169. Arca noae 6
 174.- antiquata 4
 179.- undata 3
 181.- glycymeris 20
 182.- pilosa 4
 195. Ostrea maxima 24
 196.- jacobaea
 193.- pallium 3

79.- echinatum 7
 80.- ciliare
 82.- isocardia 8
 89.- serratum 34
 90.- edule 28
 91.- rusticum många skal
 99. Mactra stultorum 8
 97.- glabrata
 100.- solida många skal
 105. Donax trunculus
 112. Venus dione
 115.- dysera
 116.- verrucosa 7
 118.- cancellata
 125.- chione 30
 132.- deflorata 3
 134.- reticulata
 194.- nodosa 2
 195.- pes felis 4
 198.- sanguinea 2
 199.- varia 28
 200.- pusio 2
 211.- edulis 2
 206.- lima 2
 246. Mytilus margaritiferus 5
 248.- litophagus
 253.- edulis 10
     Mytilus en okänd
 560. Murex tritonis en stor
 219. Anomia cepa 16
     Pinna söndrig
     Umbilicus veneris en stor och
     16 små

I öfversta Skåpets afdelning.

504. Strombus gigas
491.- chiragra
551. Myrex colus 2
Turbo
1 Echinus esculentus
Buccinum plicatum
Murex tritonis 6
Cypraea tigris

Buccinum olearium
- rufum [5]
Voluta cymbium
Conus litteratus
Murex aruanus
Nautilus pompilius 8 söndrige,
ritade och afskalade

Strödde samlingar.

Madrepora (porpita överstr.) fungites
5 stora hvita större och mindre
Bergschrystaller
Ursus: meles. Opstoppad skadad af Mal
Gadus: callarias, opstoppad, upruten
En liten Elephants tand
En Elephants Dens molaris
2 Coni af Pinus picea
Modell på näfverbåt
D° modell på en båt
Accipenser Sturio opstoppad
D° ett skinn af Stören
Ett Renhorn öfver hvarje dörr
En hel Cocos nöt, en afskalad och en öppnad
Tetraodon skadad af fuktighet
1 blad af Cocos nucifera
1 Testudo mydas stor och torkad
2 skal stora af Testudo mydas
Lapptaska
Lapptrumma
1 Båt af skinn
1 Grönlandsbåt
Lacerta igvana opstoppad, skadad af
fuktighet
Sqvalus acathias opstoppad, skadad
af fuktighet

En svan opstoppad Skadad af mal
1 Lappräck af fnösk, skadad
2 Stora skal av Chama gigas
Rostrum af Sågfisken
1 Cranium af Capra cervicapra
1 d° Equus caballus
1 d° Equus alces
1 d° Camelus
1 d° Ursus arctos
1 d° Testudo
1 d° Delphinus orca
1 Cornu af Rhinoceros unicornu
Viverra narica opstoppad skadad
Diodon hystrix torkad
1 Buffels Klo
1 Hud af Boa constrictor
Lappbåga med pilar
Ballistes vetula torkad
2ne fogelbon hvaraf ett är af Coracias
oriolus
Manis pentadactyla af fuktighet fjäl-
len lossnade
Phoca opstoppad, skadad
En liten Sqvalus
4 stycken Ova Struthionis
Diverse af Papp giorde Chinesiske Foglar och
Frukter som af fuktighet äro nog skämde

Carl von Linné

Carl Peter Thunberg
Demonstr."

Bilaga 2

Samlarens nätverk – personer som på olika sätt har bidragit till att öka omfattningen av naturaliesamlingarna vid Uppsala universitet under Linnés tid (i alfabetisk ordning).

Adler, Carl Fridrich (1720-1761):	Fältskär på Ostindiska kompaniets fartyg. Samlade naturalier till Magnus Lagerström. Ett fåtal naturalier nådde Linné.
Adolf Fredrik (1710-1771):	Sveriges konung. Mycket stort intresse för naturaliesamlingar. Linné inventerade samlingarna; resulterade i arbetet <i>Museum Regis Adolphi Friderici</i> (1754). Donerade enstaka objekt till Uppsala universitet.
Afzelius, Adam (1750-1837):	Samlade naturalier då han följde med Ostindiska kompaniet. Ett fåtal spår av donationer till universitetet. Betraktas som en lärjunge till Linné.
Alströmer, Clas (1736-1794):	Direktör i Ostindiska kompaniet. Skickade stora samlingar till Linné (främst växter och snäckor). Stödde Hattpartiet.
Alströmer, Johan (1742-1786):	Näringsidkare i Alingsås. Betalade personer som skulle samla främst frön och växter från kontinenten. Skänkte insekter till Linné.
Ankarcrona, Theodor (1687-1750):	Landshövding i Stockholm. Stora donationer till Kungliga Vetenskapsakademien. Linné fick gåvor (fiskar) av honom.
Artedi, Peter (1705-1735):	Linnés ungdomsvän. Troligtvis är en stor del av de fiskar, som nämns i 1780 års inventering av universitetets samlingar, resultatet av Artedis kvarlåtenskap.
Bauch, Martin Andreas (1693-1766):	Apotekare i Göteborg. Skänkte ett antal naturalier till Linné under landskapsresan till Västergötland.
Blom, Carl Magnus (1737-1815):	Läkare i Hedemora. Skänkte bl.a. en samling nattfjärilar till Linné (finns beskrivna som typer i <i>Fauna Suecica</i>).
Boëthius, Jacob (1727-1831):	Kirurg i Göteborg. Reste med Ostindiska kompaniet. Samlade naturalier till bl.a. Clas Alströmer. Fåtal naturalier skänkta till Uppsala universitet.
Braad, Christopher (1728-1781):	Flertal resor i Ostindiska kompaniets tjänst. Donationer av främst växter och ormar till Linné.
Brander, Erik (1722-1814):	Svensk konsul i Algeriet. Ett antal typer insamlade av Brander finns upptagna i <i>Systema Naturae</i> .
Bäck, Abraham (1713-1795):	Läkare. Hade näst Linné själv det största herbariet i Sverige. Växterna donerades (efter diverse irrvägar) till Uppsala universitet.
von Carlsson, Johan Gustaf (1743-1801):	President i Vasa hovrätt. Stor fågelsamlare. Linné var mycket imponerad av fågelsamlingen. Delar av denna köptes in för Uppsala universitets räkning.
De Geer, Charles (1720-1778):	Hovmarskalk. Hade stora naturaliesamlingar vid godset på Leufsta. Anmärkningsvärt nog använde sig De Geer inte av Linnés nomenklatur då han klassificerade sina samlingar.
Ekeberg, Carl Gustaf (1716-1784):	Kapten vid Ostindiska kompaniet. Den stora naturaliesamling som skänktes till universitetet av Magnus Lagerström var insamlad av Ekeberg.

Falck, Johan Peter (1732-1774):	Läkare. Intendent för ett naturaliekabinett i St. Petersburg. Gjorde insamlingsresor i Sibirien. Skänkte sibiriska växter till Linné.
Ferber, Johan Henrik (1703-1781):	Apotekare i Karlskrona. Skänkte Linné djur från Sydamerika.
Forsskål, Peter (1732-1763):	En lärjunge till Linné. Gjorde ett antal forskningsresor, bl.a. en dansk expedition till Orienten. Skänkte en mindre mängd zoologiska preparat till Linné.
Grill, Claes (1705-1767):	Direktör för Ostindiska kompaniet. Stora donationer till Uppsala universitet; mest djur som konserverats i sprit.
Gyllenborg, Carl (1679-1746):	Universitetskansler vid Uppsala universitet. Aktiv hattpolitiker. Skänkte flera naturhistoriska samlingar till bl.a. Uppsala universitet.
Haartman, Johan (1725-1787):	Professor i medicin i Åbo. Skänkte insekter till Lovisa Ulrikas naturaliekabinett. Gjorde insamlingsresor med Carl Gustaf Tessin. Fåtal objekt skänktes till Linné. Mest donationer till Åbo akademi. Betraktas som lärjunge till Linné.
Hasselquist, Fredrik (1722-1752):	Lärjunge till Linné. Åtskilliga resor till bl.a. Egypten. Samlingarna köptes efter hans död av Lovisa Ulrika. Fåtal objekt därefter i Uppsala universitets samlingar.
Hof, Sven (1703-1786):	Lektor i Skara. Hade en stor och omfattande naturalieamling. En mindre del av fåglarna tillföll Linné genom Carl Gustaf Tessin, som köpt en större del av Hofs fågelsamling.
Kalm, Pehr (1716-1779):	Professor i botanik och ekonomi i Åbo. Gjorde omfattande resor, bl.a. till Nordamerika. Frön och växter från den nordamerikanska resan skänktes till Linné. Lärjunge till Linné.
Lagerström, Magnus (1691-1759):	Direktör för Ostindiska kompaniet, kommersråd i Stockholm. Gjorde inga insamlingar själv, men fick genom sina kontakter en betydande samling. Stor donation till Uppsala universitet.
Laxman, Erik (1737-1796):	Naturforskare och professor i St. Peterburg. Skänkte bl.a. växter från Sibirien till Linné.
Löfving, Per (1729-1756):	Botanist. Deltog i en av staten bekostad expedition till Venezuela. Skänkte insekter till Uppsala universitet. Skickar naturalier och manuskript till Linné, som publicerar hans material. Betraktas som en lärjunge till Linné.
Osbeck, Per (1723-1805):	Prost i Halland. Gjorde en insamlingsresa till Kina. En relativt stor del insekter och växter skänktes till Linné; vissa av dessa är upptagna i 1780 års katalog. Lärjunge till Linné.
Petréus, Erik (1680-1752):	Hovrättsråd i Stockholm. Skänkte en stort antal snäckor till Uppsala universitet.
Rolander, Daniel (1725-1793):	Forskningsresande. Studerade för Linné och betraktas som en lärjunge till denne. Samlade djur och växter i Sydamerika. Skänkte merparten av sina samlingar till Charles De Geer, som i sin tur skänkte en del av samlingen till Linné.

- Solander, Daniel** (1733-1782): Linnés lärjunge. Skänkte en stor samling insekter till Uppsala universitet. Deltog i James Cooks första resa till Söderhavet, där han samlade stora mängder insekter och växter.
- Sparrman, Anders** (1748-1820): Professor i naturalhistoria i Stockholm. Var också intendent för Kungliga Vetenskapsakademiens naturaliesamlingar. Gjorde åtskilliga resor, där han samlade en mängd växter och djur. Merparten av hans samlingar tillföll Vetenskapsakademien, men enstaka objekt donerades också till Uppsala universitet. Lärjunge till Linné.
- Tessin, Carl Gustaf** (1695-1770): Riksråd och kanslipresident (Hattpartiet). God vän till Linné. Mycket stora samlingar av både naturalier och kulturhistoriska föremål. Vänskapen med Linné grundades till stor del på liknande intressen. Skänkte åtskilligt till Linné; delar av dessa donationer tillföll Uppsala universitet.
- Thunberg, Carl Peter** (1743-1828): Professor i medicin och botanik i Uppsala. En av de flitigaste lärjungarna till Linné. Gjorde åtskilliga resor med Holländska Ostindiska Kompaniet. Gjorde åtskilliga kataloger över samlingarna vid Uppsala universitet. Skänkte 1785 sina naturhistoriska samlingar till Uppsala universitet.
- Tidström, Anders Philip** (1723-1779): Adjunkt i kemi vid Uppsala universitet. Gjorde insamlingsresor i Sverige, där stora mängder mineraler samlades. Dessa mineralsamlingar samlades på inrådan av Lovisa Ulrika och Carl Gustaf Tessin, som också fick de insamlade stenarna.

Anmärkningar: Personuppgifterna i min undersökning av samlarens kontaktnät bygger till stor del på de uppgifter som finns i Löwegren (1952). Information om Linnés lärjungar är hämtade från Sandermann Olsen (1997). Övrig biografisk information: *Biografiskt lexicon öfver namnkunnige svenska män* (1835-1857), vol. 1-9.

Observera att endast Linnés *svenska* kontakter finns medtagna! Detta beror till stor del på att de eventuella gåvor Linné fått av utländska kontakter är svåra att verifiera, d.v.s. det är svårt att fastställa vem donatorn var.